

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ РОЗВИТКУ**

**ДИПЛОМНА РОБОТА
«Психологічні чинники крадіжництва підлітків»**

**на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістра»
напряму підготовки
6.040100 «Психологія»**

студента ОКР «Магістр»

Козлової Анастасії Олександрівни

Науковий керівник:
доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник
Дембицька Наталія Миколаївна

Допустити до захисту в ДЕК
кафедра психології розвитку
Протокол № _____ від _____
завідувач кафедри:
Власова Олена Іванівна

(підпис)

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження крадіжництва	7
1.1. Наукові підходи до дослідження ризикованих форм економічної поведінки в психології.....	7
1.2. Особливості проявів крадіжництва в підлітковому віці.....	16
1.3. Психологічні чинники крадіжництва підлітків: теоретична модель.....	22
Висновки до розділу 1	30
Розділ 2. Організація емпіричного дослідження щодо психологічних чинників крадіжництва підлітків	33
2.1. Обґрунтування методів дослідження психологічних чинників крадіжництва підлітків	33
2.2. Психологічні характеристики вибірки досліджуваних	48
Висновки до розділу 2	50
Розділ 3. Результати дослідження проявів крадіжництва підлітків.....	52
3.1. Особливості проявів крадіжництва підлітків	52
3.2. Аналіз психологічних чинників крадіжництва підлітків	56
3.3. Методичні рекомендації психологам закладів загальної середньої освіти щодо запобігання крадіжництва серед учнів підліткового віку.....	75
Висновки до розділу 3	85
Висновки	89
Список використаних джерел	94

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема поведінки підлітків, що відхиляється від загальноприйнятих норм, – одна з актуальних на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Деструктивні процеси, що торкнулися різних сфер життя суспільства, спричинили зростання злочинності як серед дорослого населення, так і серед молоді. Саме тому в даний час серед дослідників спостерігається підвищений інтерес до проблеми девіантної поведінки. Наукове вивчення відхилень здійснюється у психології, кримінології, психопатології, соціології. У стадії становлення перебуває нова наукова дисципліна – психологія девіантної поведінки.

Пояснити причини, умови та фактори, що детермінують це соціальне явище стало нагальним завданням. Її розгляд передбачає пошук відповідей на низку фундаментальних питань, серед яких питання про сутність категорії «норма» (соціальна норма) та про відхилення від неї.

Епоха змін, сучасна соціально-економічна ситуація різко загострили проблеми, пов'язані з корекцією аномальної, відхильної поведінки. Зміни, що відбуваються в нашому суспільстві, практично зруйнували раніше існуючі уявлення про норму у поведінці. При відсутності виразних соціальних перспектив це не може не впливати на фізичне та душевне здоров'я підлітків та юнаків. Звісно, українське суспільство неспроможне довго залишатися у такому положенні. Девіантна поведінка значної маси населення втілює сьогодні найбільш небезпечні для країни руйнівні тенденції. Тому проблема вивчення девіантної поведінки відрізняється особливою гостротою.

Останніми роками зросла чисельність підлітків, у котрих мета життя зводиться до досягнення матеріального добробуту за будь-яку ціну, до наживи будь-яким способом. У цих випадках ними керує як користь та прагнення задовольнити свої потреби злочинним шляхом, так і них залучає сам процес скоєння злочину. Проблеми крадіжництва неповнолітніх та його попередження

останніми роками привертають увагу як кримінологів, а й представників багатьох інших наук, наприклад психологів.

Слід підкреслити, що в сучасній науці та практиці спостерігається тенденція до розробки інтегрованого підходу до причин та передумов виникнення у підлітковому віці схильності до крадіжки. Це передбачає врахування впливу цілого комплексу середовищних, медико-біологічних та особистісних факторів. Психологічні особистісні фактори схильності до крадіжництва ми плануємо дослідити у нашому дипломному дослідженні.

Об'єкт дослідження – девіантна поведінка підлітків.

Предмет дослідження – психологічні чинники крадіжництва підлітків.

Мета дослідження – емпірично дослідити психологічні чинники крадіжництва в підлітковому віці та розробити шляхи його профілактики в закладах загальної середньої освіти.

Завдання дослідження :

1. На основі теоретичного аналізу наукових джерел з проблеми розробити теоретичну модель психологічних чинників крадіжництва підлітків як однієї з ризикованих форм економічної поведінки.
2. Емпірично дослідити схильність підлітків до крадіжництва.
3. Встановити кореляційний зв'язок схильності до крадіжництва з особистісними рисами, індивідуально-типологічними та соціально-психологічними якостями особистості.
4. Розробити методичні рекомендації для психологів закладів загальної середньої освіти з організації профілактичної роботи з підлітками, схильними до крадіжництва

Теоретико-методологічні засади дослідження

В основу дослідження покладено наступні наукові підходи:

- Основні положення девіантології щодо суті ризикованих форм економічної поведінки як різновидів прояву девіантної поведінки особистості (А.Грись, Н.Максимова, І.Манілов, Г.Фенько, О.Щедрина та ін.),

- Основні положення вікової психології та психології розвитку щодо розуміння психологічних закономірностей розвитку особистості в підлітковому віці (Н.Булатевич, О.Власова, Е.Крайніков, К.Мілютіна та ін.),
- Доробок економічних психологів з питань особливостей економічної соціалізації учнівської молоді взагалі та підлітків, зокрема, (Г.Авер'янова, З.Антонова, Н.Дембицька, І.Зубіашвілі, О.Лавренко, В.Москаленко та ін.),
- Основні положення суб'єктно-середовищного підходу стосовно пояснення соціально-психологічних чинників крадіжництва (С.Нартова-Бочавер)
- Джерела, присвячені феноменології та генезі крадіжництва (І. Антипова, А. Баркан, В. Вострокнутов, В. Кукк, М.Літвак, А. Личко, О. Нелідов, М. Раттер, А. Реан, Г. Фенько, Л. Шипіцина, Р. Яковлева та ін.).

Методи дослідження:

1. Теоретичні: аналіз, синтез, класифікація, систематизація наукових підходів до проблеми крадіжництва, узагальнення літературних джерел з обраної проблематики, теоретичне моделювання.
2. Емпіричні методи дослідження:
 - Авторська анкета для дослідження тенденцій формування схильності до крадіжництва (модифікація методики «Незакінчені речення» М.Семенова)
 - Методика багатофакторного дослідження особистості Р.Кеттела
 - Методика виявлення локусу-контролю особистості Дж.Роттера
 - Методика дослідження готовності до ризику Р.Шуберта
 - Методика діагностики потреби до пошуку відчуттів М.Цукермана
 - Методика «Суверенність психологічного простору особистості», С.К. Нартова-Бочавер

Емпірична база дослідження – 50 школярів 305 школи, 280 школи і 303 лицею м.Києва у Дарницькому районі. Учні дев'ятих класів. Вік підлітків – 14-15 років. 27 дівчат і 23 хлопці.

Наукову новизну дослідження становлять наступні положення:

Розширено розуміння крадіжництва не тільки як соціального явища, але й як схильності особистості до ризикованих форм економічної поведінки.

Розроблено концептуальну модель психологічних чинників підліткового крадіжництва як відображення взаємозв'язку схильності підлітків до крадіжництва з об'єктивними зовнішніми та внутрішньоособистісними чинниками.

Теоретичне значення дослідження полягає у розширенні і детальному дослідженні поняття ризикована економічна поведінка з точки зору девіантної психології.

Практичне значення отриманих результатів – з метою профілактики крадіжництва серед підлітків були запропоновані спеціальні тренінгові заняття, що спрямовані на просвіту і корекцію ставлення до крадіжництва серед молоді. Отримані результати можливо застосувати на практиці у роботі психологів закладів загальної середньої та позашкільної освіти із підлітками, що мають схильність до крадіжництва. Також дані дослідження можуть бути використані для визначення цієї групи ризику серед підлітків.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку літератури, додатків. Загальний обсяг дипломної роботи викладений на 112 сторінках. Основний обсяг викладений на 103 сторінках. Кількість використаних джерел - 98 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРАДІЖНИЦТВА

1.1. Наукові підходи до дослідження ризикованих форм економічної поведінки в психології

Економічна поведінка - предмет всіх досліджень і узагальнень економічної теорії. Центральне місце у всіх трактатах з економічної теорії з незначними відхиленнями займає одна і та ж думка: всі дослідження в області економіки спрямовані на аналіз і прогноз людської поведінки [93, с.92].

Привертає увагу відсутність єдиного підходу до трактування суті економічної поведінки в різних науках. Наприклад, в економіці вона визначається як образ, спосіб і характер економічних дій учасників економічної діяльності в умовах здійснення цієї економічної діяльності [91].

О.С. Дайнека, одна з провідних фахівців в сфері економічної психології, визначає економічну поведінку як поведінку, викликану економічними стимулами, і діяльність господарюючого суб'єкта [16].

Одним з найбільш цитованих визначень в зарубіжній літературі є визначення Роббінса, який визначає економічну поведінку як поведінку, що включає в себе пошук і аналіз співвідношення між обмеженими ресурсами, що мають альтернативні варіанти застосування, і результатами їх застосування [95; 52].

Психологія економічної поведінки - цілісна поведінка людини під впливом економічних факторів, що відображені в її психіці.

Психологія економічної поведінки включає не тільки виробничу, але і так звану невиробничу сферу поведінки людини, розглядаючи їх комплексно. Це не тільки сфера усвідомлених господарських відносин, а й тимчасово усвідомлених.

Економічна поведінка людини полягає у виборі між альтернативами під впливом економічних і психологічних факторів. Економічна поведінка людини це, перш за все мікростосунки в економіці - сфера інтересів мікроекономіки.

Форми економічної поведінки:

- індивідуальна - реалізується як економічна поведінка окремих людей, що представляють різні соціально-демографічні професійні групи;
- колективна - проявляється в діяльності різних суб'єктів господарювання, таких як організації, різного роду підприємства, фірми.

Економічна поведінка людини включає в себе три тісно взаємопов'язані складові.

- Когнітивна (пізнавальна) компонента (сприйняття, осмислення, розуміння ситуації і себе в ній);
- Афективна (емоційна) компонента - суб'єктивне ставлення, забарвлене почуттями;
- Конативний (дієво - динамічна) компонент - дія або, навпаки, її стримування.

Когнітивна (пізнавальна) компонента економічної поведінки включає в себе:

- прийняття економічного рішення (раціонального, ірраціонального);
- вибір і розрахунок (мінливість вибору і привабливість визначеності, атрибуція вибору);

- спосіб пред'явлення умов вибору;

- ризик (виграш, програш);

Афективна (емоційна) компонента включає в себе:

- почуття;

- емоції;

- переживання.

Конативна (дієво - динамічна) компонента взаємопов'язана з мотиваційно - вольовими чинниками.

Мотиваційна сфера економічної поведінки:

- економічні мотиви:
- мотиви накопичення;
- мотиви споживання;
- мотиви інвестування;
- мотиви трудової діяльності.
- вольові мотиви:
- економічні норми;
- економічний інтерес;
- економічний вчинок;
- діяльність.

Розглянемо психологічні аспекти складових когнітивної, афективної і конативної компонент [23].

Ухвалення економічного рішення:

Економічні рішення дуже різноманітні, від рішення відкрити свою справу до здійснення рядової покупки, але всі вони об'єднуються одним загальним фактором - відсутність певної інформації про результат.

Невизначеність залишається постійною, іноді домінуючою особливістю умов існування людини

Підстави для вивчення ймовірнісної економічної поведінки були закладені економістом Оскаром Монгерштейном і математиком Джоном фон Нейманом в книзі «Теорія ігор і економічної поведінки» (1944). вони розглядають людину, що приймає рішення як раціональну, послідовну, головна мета якої - вигода, а основний принцип діяльності - її максимізація. Вони вивели дві аксіоми поведінки людини при ухваленні рішення [49]:

- Аксіому транзитивності (сталості).
- Аксіому заміщення.

Але ці аксіоми не завжди спрацьовують у всіх ситуаціях, на противагу аксіомі транзитивності на наш вибір впливають вплив інших людей, мода,

прагнення до новизни, економія і ін., в результаті чого людина може різко змінити свої переваги[67].

На противагу аксіомі заміщення людина вчиняє відповідно до афоризму Сервантеса, якому понад 400 років «Краще синиця в руці, ніж журавель в небі». Багато людей вважають надійний виграш ціннішим, ніж ненадійний, хоча і більш привабливий. А якщо обидва ризиковані, вибирають той, який більший або цікавіший [49]

У 2017 році американський економіст, професор школи бізнесу Чиказького університету Річард Талер, отримав Нобелівську премію з економіки за внесок в дослідження в області ірраціональної поведінки людини при прийнятті економічних рішень.

Ухвалення економічного рішення пов'язане з великими психологічними навантаженнями і витратами. Психологічно, менш витратна модель прийняття рішення - інтуїтивна, тому що прийняття рішення відбувається на рівні звички, або емоційному рівні.

Додаткові психологічні витрати по прийняттю економічного рішення можуть знижувати його ефективність. Існує ефект «тягаря переможця». З якогось моменту будь-який додатковий приріст витрат веде лише до погіршення ситуації.

Крім загальнопсихологічних компонентів прийняття економічного рішення (сприйняття і оцінка, порівняння і розуміння), на нього впливають ще й соціально-психологічні (тобто пов'язані з взаємодією між людьми і групами) механізми. Наприклад, в процесі пояснення поведінки інших людей - партнерів, конкурентів включаються різноманітні механізми атрибутування [45; 70].

Тіньова економіка (прихована економіка) - економічна діяльність, приховувана від суспільства і держави, що знаходиться поза державним контролем і обліку. Є неспостережуваною, неформальною частиною економіки, але не охоплює її всю, так як в неї не можуть бути включені види діяльності, не приховувані спеціально від суспільства і держави, наприклад домашня або громадська економіка.

Також містить у собі нелегальні, кримінальні види економіки, але не обмежується ними.

Це економічні взаємини громадян суспільства, що розвиваються стихійно, в обхід існуючих державних законів і суспільних правил. Доходи цього підприємництва ховаються і не є оподаткованою економічною діяльністю. По суті будь-яке підприємництво, результатом якого є приховування доходів, або ухилення від сплати податків, може вважатися тіньовою економічною діяльністю[68].

Високі податки. Часто вести бізнес офіційно не вигідно, оскільки весь прибуток йде на податки.

Високий рівень бюрократії. Описуючи причини тіньової економіки не можна випустити з уваги винність бюрократизації всіх процесів необхідних для оформлення та ведення бізнесу[71].

Надмірне втручання держави. Багато людей, що займаються легальним бізнесом, скаржаться на те, що податкова інспекція часто проводить перевірки, виставляє штрафи і так далі.

Невеликі покарання за розкриття нелегальної діяльності. Штраф, накладений на людину, яка займається нелегальною діяльністю, в більшості випадків набагато менший, ніж його прибуток.

Часті кризові явища. Під час економічного спаду вести легальну економічну діяльність стає не вигідно і тоді всі намагаються піти в тінь.

В середньому, чим більше співробітників у фірмі, тим менше ймовірність того, що вони отримують не оформлену зарплату «в конверті», з якої не сплачуються податки [41; 84; 39].

В цілому тіньову економічну діяльність можна віднести до ризикованої економічної поведінки.

Багаторазове звернення дослідників до проблеми ризикованої поведінки свідчить, з одного боку, про відсутності єдиного, узгодженого підходу до її вирішення, а з іншого боку, - про наявність недостатньо вивчених аспектів шуканого феномену. Подібна ситуація обумовлена, перш за все, динамікою

соціальних проблем, а також безперервними перетвореннями, що відбуваються на рівні індивідуальних пріоритетів, цінностей особистості і сучасного суспільства.

У «Словнику практичного психолога» С.Ю. Головіна ризик розглядається як «ситуативна характеристика діяльності, що складається в невизначеності її результату і можливих несприятливих наслідків в разі неуспіху» [67]. Очевидно, що в центрі уваги представленого визначення – категорія «невизначеності». Причому, саме невизначеність поряд з «непередбачуваністю життєвого шляху, самовизначення і самореалізації особистості», вважає У. Бек, найбільш точно характеризує сучасне «суспільство ризику» [5]. Слід також відзначити, що невизначеність, суперечливість простежується і у виборі стратегії здійснення і наслідків реалізації ризикованої поведінки підлітків, що обумовлено властивим підлітковому віку переходом від відносної визначеності, що забезпечується батьками, до невизначеності самостійного життя.

Таким чином, ризик є важливою, невід'ємною складовою життєдіяльності, як окремої особистості, так і суспільства в цілому. Виходить, що, здійснення ризикованих дій і вчинків сприяє набуттю підлітками позитивного або негативного досвіду щодо вибору стратегії поведінки в сучасних ситуаціях невизначеності, ризику[69].

Тому так важливий диференційований підхід до оцінки їх ризикованої поведінки, заснований на розмежування достоїнств і недоліків його здійснення щодо ситуації, події та психологічних особливостей конкретної особистості. Однак замість необхідної відносності в даний час все більш помітною стає тенденція до абсолютизації знання про ризик. Так, підлітки оцінюють досліджуваний феномен як виключно позитивний, розглядаючи його як спосіб самопізнання і самоствердження, в той час як їхні опоненти - ті, хто вже давно подолали віковий кордон 15 - 16 років - як правило, абсолютизує його негативну складову, розглядаючи ризик як джерело небезпеки для життя і здоров'я, а ризиковану поведінку - як відмінну від норми і протипоставлену громадським традиціям і цінностям. В результаті такого протистояння підлітки,

незважаючи на заборони і осуд, продовжують ризикувати, доводячи свою індивідуальність і унікальність, в той час як соціально-психологічні служби і суспільні інститути з незмінною наполегливістю продовжують розробляти програми щодо попередження ризикованої поведінки підлітків, спираючись на власне уявлення про її недоцільність[70].

Ш. Шварц пропонує принципово новий підхід до вивчення цінностей, заснований на ідеях гуманістичної психології і поєднує в собі кількісний і якісний аналіз феномена ризику. Крім того, представлені Ш. Шварцем списки цінностей є результатом крос-культурних досліджень, проведених їм порівняно недавно (1992 р, 1994 р, 2005 року) [97], що, в свою чергу, обумовлює тісний зв'язок позначених вченим цінностей з реальним життям і проблемами сучасних підлітків.

Феномен ризику позначається Ш. Шварцем як «ризик-новизна» - «Незалежність думок і почуттів особистості, відкритість для нового досвід і прагнення жити повним подіями життям» [98]. Ключовими ознаками представленого визначення виступають: незалежність, відкритість для нового досвіду. Беручи до уваги, що «цінності керують вибором або оцінкою людей поведінки або подій» [98] і враховуючи психологічні особливості підліткового віку, стає очевидною пріоритетність ризикованої («незалежної») поведінки молоді.

В якості ведучої передумови для формування «незалежної поведінки» Ш. Шварц відзначає, що «люди підвищують значимість цінностей, які досяжні, і знижують ті, які заважають; виняток становлять «влада» і «безпека»: коли такі цінності заблоковані, їх значимість зростає, коли вони легко доступні - знижується» [98]. За логікою вченого, очевидним стає джерело проблеми ризикованої поведінки в сучасному суспільстві: об'єктивної категорії «ризик» не існує; є лише сприйняття ризику, що є продуктом соціально обумовленого погляду на світ [5].

Підводячи підсумок, слід зазначити, що ризикована поведінка є провідною цінністю підлітків не тільки через специфічність їх віку, а й тому,

що ризик - це цінність сучасного суспільства, обумовлена динамічністю перетворень, що відбуваються в ньому. Беручи до уваги, що, як зазначає Ш. Шварц, люди мають тенденцію вести себе способами, які врівноважують протистояння цінностей [98], перед сучасними соціальними інститутами стоїть відповідальне завдання: переорієнтувати всі процеси, пов'язані з ризиком, в конструктивне русло, в сторону переваги конструктивної ризикованої поведінки. Дотримання зазначеної стратегії поведінки сприятиме самореалізації підлітків, створить передумови для їх особистісного зростання і розвитку [62].

На основі вищесказаного обрнтовано емпіричні референти крадіжництва, якими є :

- уявлення про прийнятні/неприйнятні способи привласнення благ (майна, ідей),
- причини практикування неприйнятних способів привласнення,
- емоційні реакції на неприйнятні способи привласнення (осуд, відраза, злість, страх, повага),
- уявлення про наслідки практикування неприйнятних способів привласнення,
- уявлення про санкції щодо осіб, які практикують неприйнятні способи привласнення.

В основі виникнення у підлітків схильності до крадіжок лежать загальні причини та фактори. На наш погляд, фактори підліткового крадіжництва відповідають основним факторам розвитку особистості:

I. Внутрішні чинники

1. спадкові (біологічні), в тому числі вроджені порушення психіки і інтелекту підлітка, що не дозволяють йому засвоїти і реалізувати моральні норми і цінності, уявлення про свою і чужу власність;

2. внутрішньоособистісні:

а) емоційно-вольові

- потреба в пошуку відчуттів та гострих переживань;
- емоційна нестійкість, імпульсивність;

б) мотиваційно-поведінкові:

- високий рівень готовності до ризику
- екстернальний домінуючий тип суб'єктивного контролю;

в) когнітивні :

- нерозуміння (хибні уявлення, стереотипи) цінності психологічного простору особистості;

г) індивідуально-психологічні особливості особистості;

д) суверенність психологічного простору особистості;

II. Зовнішні, середовищні

3. Ідеологічні, політичні

- пропаганда легких способів отримання матеріальних благ у фільмах, рекламі ЗМІ та ін .;

4. Економічні

- соціально-економічний статус сім'ї, малозабезпеченість, бідність (об'єктивні умови, які спонукають підлітка до крадіжок),

5. Соціально-психологічні

- психологічні механізми асоціалізації (негативний приклад вживання алкоголю і наркотиків в родині, в референтних групах однолітків),
- надмірна зайнятість батьків,
- стилі виховання в сім'ї (байдужа або потуральна реакція найближчого соціального оточення на факти дитячого крадіжництва: ігнорування її потреби в емоційних контактах, байдужа реакція батьків на первинні порушення дитиною моральних норм,)[72],
- неконструктивні соціалізуючі практики в закладах загальної шкільної та позашкільної освіти (прояви неповаги до чужої власності, бар'єри в спілкуванні з підлітками, прояви приниження підлітка, неадекватні вимоги до нього та ін.).

1.2. Особливості проявів крадіжництва в підлітковому віці

Однією з девіантних форм ризикованої економічної поведінки є крадіжництво. Узеіров А.А. дає таке визначення девіантній поведінці (від лат. *deviatio* - відхилення) в сучасній психології мається на увазі, з одного боку, вчинок, дії людини, які не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам і стандартам, а з іншого - соціальне явище, виражене в масових формах людської діяльності, що не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у суспільстві нормам чи стандартам [85].

Прийнято поділяти девіантну поведінку на три види:

1. девіантна поведінка особистості;
2. делінквентна поведінка особистості;
3. адиктивна поведінка особистості.

Делінквентна поведінка (лат. *delictum* - провина, англ. *Delinquency* – правопорушення, провина) – антигромадське протиправна поведінка індивіда, втілена в його провинах (діях або бездіяльності), які завдають шкоди як окремим громадянам, так і суспільству взагалом. Поняттям «делінквентна поведінка» оперують представники кримінології, соціології, педагогіки, психології, соціальної педагогіки та інших галузей знання[74].

Види делінквентної поведінки

1. Адміністративні правопорушення: до делінквентних належать адміністративні правопорушення, що виражаються у порушенні правил дорожнього руху, дрібному хуліганстві (поганослів'я, нецензурна лайка у суспільних місцях, образливе приставання до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок та спокій громадян).

2. Дисциплінарна провина: дисциплінарна провина як вид делінквентної поведінки – це протиправне, винне невиконання чи неналежне виконання працівником своїх трудових обов'язків[73].

3. Злочин: особливу суспільну небезпеку представляє такий вигляд делінквентної поведінки, як злочин. Злочинами є тільки ті суспільно небезпечні діяння, які передбачені кримінальним законом та заборонені їм під загрозою покарання[7]. До них відносяться крадіжки та вбивства, викрадення автомобілів і вандалізм (осквернення споруд та псування майна), тероризм та згвалтування, шахрайства та незаконний оборот наркотичних засобів та психотропних речовин. Ці та багато інших злочинів спричиняють найсуворіші заходи державного примусу - покарання та інші заходи кримінальної відповідальності (громадські роботи, штраф, арешт, позбавлення волі та ін.), що застосовуються до осіб, які досягли віку кримінальної відповідальності: 16 років, а за деякі злочини – 14 років. Вчинення діянь, визнаних злочинами, особами, які не досягли кримінальної відповідальності, тягне застосування заходів впливу, що мають виховний характер (оголошення догани або суворої догани, переміщення у спеціальну навчально-виховну установу та ін.) [85].

В нашому дипломному дослідженні нас цікавить саме крадіжництво як вид делінквентної поведінки.

Крадіжка — злочин, що полягає у таємному викраденні чужого майна.

Крадіжка є різновидом викрадення, вирізняючись з-поміж інших видів викрадення способом вилучення майна — таємністю. Таємність як ознака полягає у тому, що особа, яка вчиняє крадіжку, вважає, що вилучає майно непомітно для потерпілого. Істотним моментом є саме факт усвідомлення таємності злочинцем, навіть коли таку крадіжку помічав потерпілий чи інші особи, а злочинець вважав, що діє непомітно від них — таке діяння залишатиметься саме крадіжкою[93].

За Кримінальним кодексом України, крадіжка є злочином проти власності і це питання регулюється ст. 185. Відповідальність за дрібне викрадення чужого майна (дрібна крадіжка) передбачається ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення [29; 22; 33].

За С.А. Байборді існує безліч формулювань, даних крадіжництву, на деякі з яких ми хотіли б тут вказати: привласнити чуже майно шляхом обману, взяти

чуже без згоди, і без обізнаності володаря майна, забрати чуже майно, або гроші, застосувавши силу, хитрість і злодійство, взяти чужу річ, здійснивши це шляхом фальсифікації. Нарешті, з точки зору закону крадіжництво відбувається лише тоді, коли предмет, що став об'єктом злочину, потрапляє в руки злочинця всупереч волі і бажанню його власника.

З психологічної погляду М.Власова крадіжництвом можна назвати делінквентну поведінку, що передбачає реалізацію людиною свого бажання заволодіти чужою власністю, чужим майном, всупереч бажанню того, хто цим майном володіє [11].

Повсякденна діяльність людини в суспільстві ґрунтується на громадському порядку, і цей порядок підтримується через особистості та громадські групи. Відомо, що будь-які суспільні відносини створюються за допомогою особливих правил і законів. У цьому контексті правила впливають на суспільні цінності і тенденції, а також дозволяють або забороняють їх. У кожній культурі, або групі є свої правила, які визначаються відповідними відносинами [63, с. 141].

Нечесність - явище, яке не відповідає очікуванням суспільства і не вітається більшістю людей. Будь-яке суспільство чекає від своїх членів дотримання правил і цінностей. Злочин має два визначення: з точки зору доказової і громадської. З доказової точки зору будь-яка дія і її зміст, що спричинила за собою покарання у вигляді закону, вважається злочином. В громадському формулюванні ж злочином називається така дія, або її зміст, яка тягне перехід будь-якого майна у власність від однієї особи до іншої, без згоди та обізнаності володаря цього майна [68, с. 99; 41].

Слід зазначити, що поняття «крадіжка» неоднозначне. Якщо ж звернутися до Кримінального кодексу, то виявимо, що слів «крадіжка» і «злодій» він не містить. До XV століття в літописах, документах і перекладах священних книг вживалося слово «тать», що від старослов'янського (tât) означає злодій, грабіжник, злодій, людина, яка вчинила крадіжку. Різні покарання за татьбу передбачені ще в Руській Правді. Татьбі присвячений ряд норм в Судібниках

1497 і 1550 pp., В Соборному укладенні 1649 У 1781 р терміни «тать» і «татьба» в судочинстві були замінені словами «зłodій» і «крадіжка». У широкому значенні тать - злочинець взагалі, в тому числі державний злочинець. Під зłodієм мався на увазі в тому числі і звичайний конокрад, і кишеньковий зłodій, але саме дієслово «красти» мало надзвичайно широке значення. Зłodієм іменувався і розбійник, і шахрай, і фальшивомонетник, і казнокрад, і до того ж будь-який «порушник громадського спокою» [44].

Крадіжництво необхідно розглядати як соціальне явище. Корупція, вседозволеність, слабкість судової влади, недосконалість законів, упущення в системі виховання та інші негативні фактори соціального плану, безсумнівно, будуть продукувати зłodійство як соціальне явище.

Соціальні характеристики осіб з залежним делінквентним зłodійством вкрай несприятливі. Як правило, це особи з початковою, в кращому випадку - неповною середньою освітою, неписьменні або закінчили допоміжну школу. Серед них деякі просто не працюють або зайняті непостійною малокваліфікованою працею. Проте багатьом з них вдається адаптуватися в референтному оточенні. Найчастіше це група з асоціальною або антисоціальною спрямованістю, причому хтось в такий осіб стає негативним лідером маргінальних груп. В основному це діти з неблагополучних сімей. Спадковість їх часто обтяжена алкоголізмом батьків. У багатьох батьки були судимі або позбавлені батьківських прав. Серед делінквентно залежних зłodіїв чимало зустрічається колишніх вихованців дитячих будинків та інтернатів, які виростили в умовах бездоглядності[77].

Серед негативних звичок у безпритульних і бездоглядних дітей зłodійство стоїть на першому плані. Як показали дослідження, в тих групах, де був (є) лідер, частка, що займалися крадіжками становила 43,6%, жебрацтвом - 61,9%, проституцією - 13,6%, знаходилися на утриманні дорослих членів групи (в основному дівчата) - 16,6%. У тих групах, де не було лідера, частка, що займалися крадіжками становила 30,2%, жебрацтвом - 46,3%, проституцією - 3,8%, знаходилися на утриманні дорослих членів групи - 7,3%. Зіставлення

показників за двома типами груп безпритульних дозволяє зробити висновок про те, що лідери паразитували на членах групи, змушуючи їх включатися в девіантні форми видобутку засобів на життя. Все це свідчить про те, що основне джерело безпритульності - це девіантна або конфліктна сім'я [2].

При несприятливому соціальному розвитку і порушеннях соціалізації можуть виникнути найрізноманітніші форми соціальної дезадаптації і асоціальної поведінки, які пов'язані не тільки з правопорушеннями і злочинами. Але як відомо, асоціальною, поведінкою, що відхиляється називають поведінку, в якій стійко виявляються відхилення від соціальних норм, як відхилення корисливої, агресивної орієнтації, так і соціально-пасивного типу [39]. До соціальних відхилень корисливої спрямованості відносять правопорушення і проступки, пов'язані з прагненням отримати матеріальну, грошову, майнову вигоду (розкрадання, крадіжки, спекуляція, протекція і т.д.). Серед неповнолітніх такого роду соціальні відхилення можуть проявлятися як у вигляді злочинних кримінально караних дій, так і у вигляді правопроступків і аморальної поведінки [80].

Злочини неповнолітніх мають свою вікову специфіку. Наприклад, близько третини майнових злочинів заподіюють лише невеликий збиток, і на відміну від більшості такого роду злочинів дорослих підліткові крадіжки, грабежі далеко не завжди мають корисливу мотивацію (тобто прагнення до наживи), а можуть обумовлюватися пустощами, прагненням похвалитися, показати підприємливість, перевагу, або прагнення заволодіти предметами молодіжної моди, престижу, щоб «бути як всі» в складі групи. У той же час в останні роки зростає частка мотивації корисливих (корисливо-насильницьких) злочинів неповнолітніх, що наближається до мотивації дорослих злочинців. Зростає частка злочинів, пов'язаних з проявами жорстокості, садистськими знущаннями над потерпілими. Причому жорстокість виступає не як засіб досягнення мети, а як самоціль [63].

За А.М. Котцовою [32] основними формами крадіжництва серед неповнолітніх виступають крадіжки, грабежі, шахрайство, розбійні напади,

викрадення автотранспорту. Найбільша кількість крадіжок скоюється особами у віці від 15 до 17 років. Згідно з даними дослідниці, в структурі злочинів 43,5% осіб вчинили дрібну крадіжку. Досить поширені такі крадіжки в громадських місцях. 22% молодих людей скоїли квартирну крадіжку. Як правило, в цих випадках неповнолітні використовувалися більш дорослими особами. 18,5% підлітків займалися шахрайством. Шахрайство слід відрізнити від крадіжки, оскільки при її здійсненні, винні можуть вдаватися до обману з метою проникнення, наприклад, в квартиру. У структурі злочинів розбійні напади на громадян займають значне місце (12,5%). Найбільш поширеним і небезпечним різновидом розбійних формувань є організована злочинна група, під якою розуміється «складні кримінальні види діяльності, що здійснюються в широких масштабах організаціями та іншими групами, що мають внутрішню структуру, які отримують фінансовий прибуток і забирають владу шляхом створення й експлуатації незаконних формувань і послуг» [28]. Відносно невисокий відсоток складають злом і викрадення транспортних засобів - 3,5%. Пояснення цьому є бажання розважитися у молодих людей, і практично всі викрадення закінчуються однаково: або закінчився бензин, або сталася дорожньо-транспортна пригода, так як у багатьох з них відсутній досвід водіння і вони сідають за кермо, як правило, в нетверезому стані.

Крадіжка як форма девіації неповнолітніх характеризується тенденціями зростання в сучасному суспільстві. Висока латентність, фактична безкарність, багатоепізодні багато в чому визначають рецидивну злочинність неповнолітніх. У зв'язку з цим система профілактики правопорушень серед неповнолітніх повинна вдосконалюватися, ефективно розвиватися, і це можливо лише у взаємодії з підрозділами правоохоронних органів, комісіями у справах неповнолітніх, навчальними, культурно виховними, спортивними установами і організаціями, центрами соціальної підтримки, суб'єктами системи суспільної профілактики, які виконують різні попереджувальні функції у навчальній, побутової та дозвільної сферах [32].

1.3. Психологічні чинники підліткового крадіжництва: теоретична модель

Ф.С. Сафуановим виділено такі психологічні механізми кримінальної агресії:

- 1) безпосередня реалізація агресивності;
- 2) агресія, вчинена під впливом алкогольного сп'яніння;
- 3) кримінальна агресія, вчинена під впливом групових впливів;
- 4) агресія як результат неправильної оцінки ситуації;
- 5) інструментальна агресія;
- 6) відстрочена агресія;
- 7) ситуативна агресія;
- 8) агресія, вчинена під впливом емоційного збудження;
- 9) агресія як розрядка накопиченої емоційної напруги;
- 10) агресія у стані декомпенсації.

Кримінальна агресія молоді та підлітків може проходити по всім виділеним психологічним механізмам. Разом з цим, специфічними особливостями агресивних злочинів серед підлітків та молоді є вплив групи, кримінальної ситуації та впливу зловживання психоактивних речовин на вчинення злочину. Нерідко наркоманія, токсикоманія лежить в основі агресивних злочинів, наприклад, таких як розбої[85].

Останнім часом збільшилась кількість групових злочинів серед підлітків та молоді. При цьому зростає не лише кількість групових злочинів, а й їх якість. Великий вплив на групову злочинність підлітків та молоді здійснюють традиції та звичаї кримінальної субкультури. Ці традиції є продуктом групової поведінки та пов'язані з тюремною субкультурою [85].

Дослідники виділяють соціальні та психологічні причини дитячого крадіжництва. До соціальних причин належать передусім проблеми малозабезпечених сімей. Іноді підліток починає красти з "класових" міркувань,

заздривши більш забезпеченим дітям і прагнучи помститися "багатеньким". Нерідко крадуть підлітки, батьки чи вихователі яких упевнені, що вони краще знають, «що йому насправді потрібно» і без достатніх підстав відмовляють у купівлі речей, які відповідають глибинним потребам підлітка. Крадіжка від безвиході виникає, якщо у підлітка вимагають гроші шляхом погроз або вона страждає на наркозалежність.

Психологічні причини дитячої крадіжки дуже різноманітні. Знання та здатність визначити фактори дитячої поведінки у конкретному випадку багато в чому визначає результативність педагогічних дій.

Дія реклами на дітей. Фахівцями відзначено безпосередній зв'язок між впливом агресивної реклами та злетом крадіжок рекламованого товару.

Привабливість та доступність товарів у супермаркетах. В ній присутні провокуючі чинники: реклама товарів, краса прикасового простору, цукерки розсипом на вагу.

Крадіжка з інтересу та для компенсації стресу. Викид адреналіну після вдалої крадіжки закріплюється в підсвідомості, і в результаті крадіжка стає небезпечною і важкою звичкою.

Розмиті правила щодо чужої власності. Несформованість таких понять, як «чесність», «своє», «чуже». Речі братів і сестер, батьків, і так само підлітка знаходяться у вільному доступі для інших без дозволу власника[78].

Брак уваги. Іноді підліток шляхом крадіжки намагається привернути увагу батьків для того, щоб змусити їх об'єднатися, вирішити проблеми підлітка і, тим самим, відвернути їх від думок про розлучення.

Психолог Е.Х. Давидова проводила дослідження у сім'ях дітей, що крадуть. З'ясувалося, які це невпевнені у собі, вразливі підлітки, яким потрібна підтримка та емоційне прийняття з боку близьких[74].

Помста: одноліткам, братам і сестрам, батькам. Крадіжка може бути сигналом для батьків: якщо ви не зміните свою поведінку, я не дозволю вам прикидатись перед оточуючими, що ви гарні.

Клептоманія. Це патологічне імпульсивно-виникаюче прагнення до крадіжництва з непереборною потребою його задоволення. Клептоманія проявляється нав'язливим злодійством, причому людина краде не заради отримання цінностей, а заради процесу. І. Буянов розглядає kleптоманію як одну із форм порушення потягів. Крім того, він говорить про існування певної «схильності до крадіжки» (на генетичному рівні)[91].

Крадіжка-пригода від нудьги. У цьому випадку підліток не може знайти сферу для самовираження, що часто пов'язане з жорстким обмеженням його ініціативи.

Забудькуватість і неухважність. Підлітки можуть просто забувати повернути річ господареві або заплатити за неї. Щирий і добродушний підліток, що відрізняється неухважністю, у цьому випадку може бути несправедливо звинувачений у злому намірі[83].

М.О. Мазніченко і Н.І. Нескромніх в основі виникнення у підлітків схильності до крадіжок лежать загальні причини та фактори. Ми погоджуємось з думкою цих авторів у тому, що чинники підліткового крадіжництва відповідають основним факторам розвитку особистості [40]:

- спадкові (біологічні);
- вроджені порушення психіки і інтелекту підлітка, що не дозволяють йому засвоїти і реалізувати моральні норми і цінності, уявлення про свою і чужу власність;
- середовищні: негативний приклад батьків. однолітків, соціальні умови, які спонукають підлітка до крадіжок (скрутне матеріальне становище сім'ї, надмірна зайнятість батьків, вживання алкоголю і наркотиків в родині і ін.), зближення підлітка з кримінальною особистістю або групою, байдужа або потуральна реакція найближчого соціального оточення на факти дитячого крадіжництва, пропаганда легких способів отримання матеріальних благ у фільмах, рекламі ЗМІ та ін .;
- педагогічні: непродуктивні стратегії виховання в сім'ї та школі (брак уваги і любові до підлітка з боку батьків, ігнорування її потреби в емоційних

контактах, байдужа реакція батьків на первинні порушення дитиною моральних норм, неповага до чужої власності, труднощі в спілкуванні з батьками, приниження підлітка, неадекватні вимоги до нього та ін.)[82].

Перераховані фактори при відповідних сприятливих умовах запускають наступний механізм виникнення схильності підлітка до крадіжок -> спотворення в системі цінностей -> хибні уявлення -> первинний прояв неадекватних моделей поведінки -> закріплення девіантної поведінки -> формування звички до крадіжок -> протиправні дії [40].

Крадіжка як психологічна залежність на думку М.О. Мазніченко і Н.І. Нескромніх може розвиватися таким чином:

1) періодично виникаючий у підлітка потяг до присвоєння чужої власності->повторювані невдалі спроби опиратися бажанню вкрати -> скоєні крадіжки без прагнення приховати їх -> переживання задоволення -> обізнаність батьками про крадіжки, що скоєна їх дитиною -> «брехня для порятунку» через острах покарання за злочинство -> посилення прагнення до крадіжки з непереборною потребою його задоволення -> заперечення батьками наявної у підлітка психічної патології->спроби впоратися з проблемою без допомоги фахівців -> патологічні крадіжки стають частішими, зухвалішими, без вираженої боротьби мотивів -> закріплюються серійність і сезонність в реалізації патологічної поведінки[76].

2) крадіжка здійснюється підлітком з метою отримання вигоди -> переживання надзвичайного задоволення від корисливої крадіжки без сорому і каяття -> закарбування її в пам'яті за механізмом імпринтингу -> крадіжки супроводжуються позитивними емоціями з приводу збагачення і уникнення покарання -> закріплення звички красти.

Розглянемо ідею С. А. Байборди про причини крадіжки та її стимули. Крадіжництво є одним з найдавніших злочинів у людства, яке проявляє себе різними способами. Це явище з найдавніших часів зазнавало різні зміни. Однак з дня його появи і до наших днів єдиною і незмінною його ознакою є негожість і не пристойність його сутності [49, с. 23].

Є кілька біологічних обґрунтувань крадіжництва. В цілому при дослідженні причин і стимулів крадіжництва можна вказати на декілька чинників:

- фактори розумові (мізерні, або, навпаки, широкі розумові можливості), фактори особистісної обдарованості, і інше.

- віковий фактор; безсумнівно, що класифікація видів крадіжництва, в залежності від вікових груп, різна. Так, у багатьох випадках, те, що вважається злодійством у дорослих, при перенесенні на дитячу психологію можна розцінювати обумовленим лише проявом до всього дитячого інтересу[89].

- фактор статевої приналежності: в силу менш потужної фізичної будови жінки, або як вважають біологи, більшої фізичної сили, яку мають чоловіки, а також через взаємозв'язок цієї сили з рухами людського тіла, види крадіжки у двох полів будуть відрізнятися .

- стан фізичного тіла: гармонійна і негармонійна зовнішність, фізичні недоліки, низький, або високий зріст можуть служити факторами, що впливають на злочин. Часом злочинець створює про себе відповідне враження, знаючи про свою фізичну розвинутість. Бувають і протилежні випадки. Так, наприклад, кишенькові злодії частіше спостерігаються серед людей з щуплою статуєю [39, с. 89].

А тепер спробуємо дати психологічне пояснення психічних причин і стимулів крадіжництва. Це психічна стагнація, незадоволеність, гнів, заздрість, внутрішній досвід, пережитий у дитинстві, почуття незахищеності, спроба самоствердження, безмежна любов і т.д.

Суспільно-економічні причини крадіжництва. Дослідники вважають, що це, перш за все, матеріальна скрута, потім - недолік культури, класовість суспільства і соціальна нерівність, міський та сільський уклад життя, розпад сім'ї і психічний стрес у підлітка, спілкування з друзями з неблагополучного середовища, безробіття, урбанізація і її суспільно-соціальні наслідки[90].

С. А. Байборда як причини крадіжок виділяє наступні: особистісні причини і фактори, сімейні причини і фактори, психічні чинники, економічні причини і фактори, суспільні фактори [39].

Є різні причини і життєві цілі, які стимулюють крадіжництво; це, перш за все, усунення нагальних потреб, голод, забезпечення різних потягів і комфорту, злопам'ятність, почуття заздрості і помсти, необхідність добути гроші на сигарету, крадіжка, випадково скоєне молодими злодіями, які скористалися особливими умовами і обставинами[94].

Доктор Дж.Л. Браун у своїй книзі «Останні успіхи загальної охорони здоров'я», в контексті зв'язків економічних криз і злочинів, пише наступне: «з досліджень, проведених по відношенню до всіх хлопчиків-злочинців, видно, що 12% з них були з простих сімей, і злочином більшості з них було крадіжництво. 45% з них вчинили свої злочини повторно, і виходили вони з бідних кварталів». Згідно з даними зазначеного дослідника, чотири основні причини злочинів можна згрупувати наступним чином:

1 група. Основною причиною цих злочинів є відсутність роботи у батька. Крім того, побутові умови квартири проживання не відповідають мінімальним стандартам. У місцях з високим приростом населення відсоток скоєних злочинів також високий. І, нарешті, недолік продуктів харчування, необхідний для фізичного розвитку, також буде мати вплив на рівень злочинності [2, с. 88].

Дослідження криміналістів показують, що молоді злочинці мають набагато меншу схильність до різних довгострокових видів діяльності і програм, оскільки це вимагає знань і старанності, які можуть бути здобуті лише шляхом вправ, тренування і читання книг. З цієї причини, звертаючись до навчальних закладів, і інші громадські інстанції середнього класу, вони отримують відторгнення, і тому вони обрушують свою негативну реакцію на суспільство, направивши її на заподіяння шкоди культурним критеріям середнього класу, компенсуючи своє зачіплене самолюбство шляхом вчинення злочинних діянь [63, с. 13].

Таким чином, в деяких регіонах злочинцями стає така молодь, яка виходить з неблагополучних сімей, і через відсутність батьківського нагляду долучилася до непристойних діянь, вважаючи їх звичайними.

На нашу думку факторами впливу на схильність до крадіжництва є:

- схильність до пошуку гострих переживань і відчуттів;
- схильність до ризику;
- неповага/нерозуміння важливості цінності психологічного простору особистості
- емоційна нестійкість, імпульсивність;
- низький самоконтроль.

На закінчення слід зазначити, що існують причини і стимули крадіжництва, які стають бічем для суспільства, основою порушення поведінкових норм, які необхідно виявляти і виліковувати від самої основи. Серед причин і стимулів крадіжки були перераховані такі, як психічно-душевне відчуження, громадська та сімейна невлаштованість, спілкування з невідповідним оточенням. Якщо сім'я зуміє розпізнати всі насущні потреби підлітка з перших днів її життя, то в подальшому вона буде мати більш успішну взаємодію зі своєю дитиною. Дослідження причин громадської неадекватності і злочинності у підлітків показують, що паралельно з різним характером злочинів існують і методи їх запобігання. І будемо вважати, що профілактика їх набагато важливіша від боротьби з ними [4].

Окрім того, крадіжництво підлітків можна пояснити з точки зору концепції психологічної власності. Зокрема, Рієсе J. зі співавторами [94] вибудовують її навколо феноменів об'єкта власності і власника як її суб'єкта. В її контексті крадіжку можна пояснити так: вкрадене благо відображає стосунки між крадієм та особистим об'єктом (матеріальним чи нематеріальним за своєю суттю), в яких об'єкт переживається як тісно пов'язаний з «Я» крадія, стаючи частиною його «розширеного Я», а у переживаннях і відчуттях себе – і частиною себе. Це досягається завдяки пристрасному, суб'єктивному ставленню до об'єкта володіння, яка може суперечити об'єктивним обставинам

законної власності, бо ґрунтується на неусвідомлюваній оцінці об'єкта привласнення як «свого», означення його в такому статусі і на цій основі - активного «вимагання» і претензій на володіння ним.

На основі вивченої літератури було створено концептуальну модель для наочного зображення зв'язків між чинниками підліткового крадіжництва (рис. 1.1).

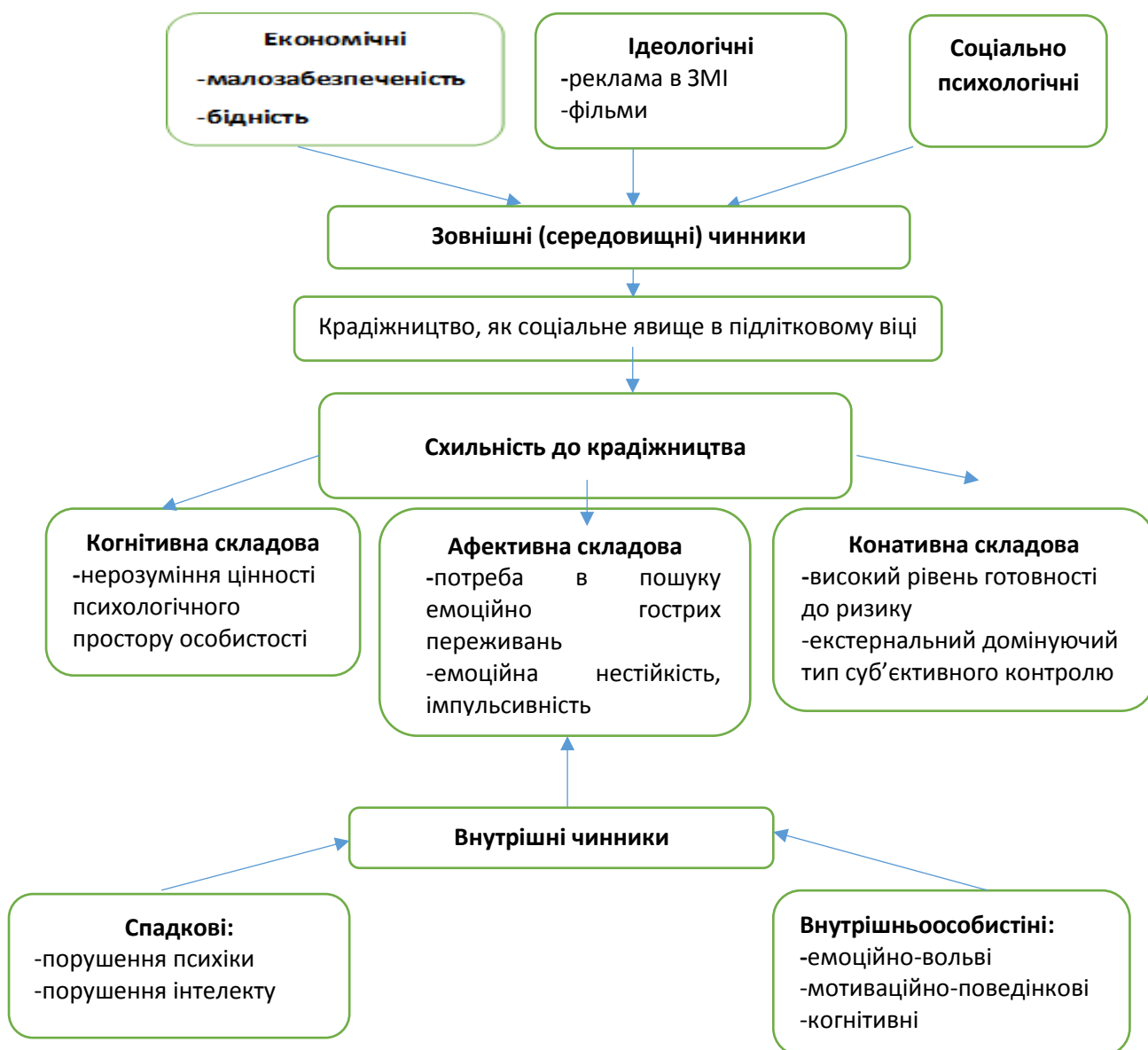

Рис.1.1. Концептуальна модель дослідження психологічних чинників схильності підлітків до крадіжництва

Як видно з рис 1.1, на схильність підлітків до крадіжництва впливають як зовнішні, так і внутрішні чинники, які ми детально описали в першому розділі

дипломної роботи, і які є базисом для створення операціональної моделі дослідження. Внутрішніми факторами є спадковість, та особистіні особливості підлітка, які підкріплюючись зовнішніми факторами : вплив реклами, іделологія, економічні фактори у родині. Всі ці фактори впливають на три важливі компоненти психіки людини : когнітивний, афективний та конативний. Для підлітків цей вплив має сильніший вплив, адже психіка тільки починає нову, якісну перебудову і вносить корективи у світобачення, поведінку та емоційну реакцію.

А саме: розмиті норми провокують виникнення потреби у гострих відчуттях, адже немає чіткого розуміння про особистий простір, це впливає на поведінку і підліток легко йде на ризик.

Висновки до розділу 1

У процесі аналізу наукових досліджень проблеми девіантних форм поведінки особистості було здійснено наступне.

1. Встановлено, що термін «крадіжництво» в психології розкрито переважно в двох підходах – біхевіористському та з точки зору девіантології. В біхевіористському підході крадіжництво представлене як схильність привласнювати чуже майно шляхом обману, взяття чужого без згоди та інформування власника майна, відбирання шляхом застосування сили, хитрощів, злодійства чи фальсифікації. В рамках вивчення крадіжництва як виду девіантної поведінки останнє трактується як делінквентна поведінка, що передбачає реалізацію людиною свого бажання заволодіти чужою власністю, чужим майном, всупереч бажанню того, хто цим майном володіє.

2. Крадіжництво кваліфіковане нами як форма девіантної (ризикованої) економічної поведінки особистості. Ризикована економічна поведінка особистості – вид девіантної поведінки суб'єкта в сфері привласнення, що проявляється в порушенні суспільно прийнятих норм і

правил взаємодії з приводу розподілу економічних благ (володіння, розпорядження, користування ними), спрямованої на задоволення потреби у комфорті, захищеності, в можливості виражати власне «Я» та самовизначатись у просторі взаємин з економічним оточенням, наслідком чого є порушення приватності особистості, щодо якої вчиняються такі дії.

Розкрито психологічну суть крадіжництва підлітків в рамках суб'єктно-середовищного підходу та концепції економічної соціалізації. Так, крадіжництвом підлітків вважаємо будь-які дії, вчинки, спрямовані на приховане привласнення об'єктів володіння, розпорядження, користування, які належать до психологічного простору іншої особи (групи).

Теоретично обґрунтовано, що в основі такої поведінки лежить психологічна схильність підлітка до крадіжництва, що виражається у пристрасному, суб'єктивному ставленні до об'єкта володіння, яка може суперечити об'єктивним обставинам законної власності, бо ґрунтується на неусвідомлюваній оцінці об'єкта привласнення як «свого», означенні його в такому статусі, та яка проявляється в активному «вимаганні» та претензії на володіння ним.

3. Виокремлено основні форми крадіжництва серед неповнолітніх, якими виступають товарний фетишизм, марнотратство, крадіжництво, шахрайство, шантаж, агресивне відбирання речей (розбій), грабіж, азартні ігри.

4. Обґрунтовано емпіричні референти схильності до крадіжництва підлітків, якими є :

- уявлення про прийнятні/неприйнятні способи привласнення благ (майна, ідей),
- причини практикування неприйнятних способів привласнення,
- емоційні реакції на неприйнятні способи привласнення (осуд, відраза, злість, страх, повага),
- уявлення про наслідки практикування неприйнятних способів привласнення,

- уявлення про санкції щодо осіб, які практикують неприйнятні способи привласнення.

5. Розроблено концептуальну модель психологічних чинників підліткового крадіжництва, яка відображає зв'язок проявів крадіжництва з об'єктивними (ідеологічними, економічними та соціально-психологічними) та суб'єктивними внутрішньоособистісними (біологічними та внутрішньоособистісними) чинниками. Так, виокремлено такі психологічні чинники підліткового крадіжництва:

1) Внутрішньоособистісні:

а) емоційно-вольові: потреба в пошуку відчуттів та гострих переживань; емоційна нестійкість, імпульсивність;

б) мотиваційно-поведінкові: високий рівень готовності до ризику; екстернальний домінуючий тип суб'єктивного контролю.

в) когнітивні : нерозуміння (хибні уявлення, стереотипи) цінності психологічного простору особистості.

г) індивідуально-психологічні особливості особистості.

д) суверенність психологічного простору особистості.

2) Зовнішні, середовищні:

а) ідеологічні, політичні : пропаганда легких способів отримання матеріальних благ у фільмах, рекламі ЗМІ та ін .;

б) економічні : соціально-економічний статус сім'ї, малозабезпеченість, бідність (об'єктивні умови, які спонукають підлітка до крадіжок),

в) соціально-психологічні: психологічні механізми асоціалізації (негативний приклад вживання алкоголю і наркотиків в родині, в референтних групах однолітків), надмірна зайнятість батьків, стилі виховання в сім'ї, неконструктивні соціалізуючі практики в закладах загальної шкільної та позашкільної освіти (прояви неповаги до чужої власності, бар'єри в спілкуванні з підлітками, прояви приниження підлітка, неадекватні вимоги до нього та ін.).

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ПІДЛІТКОВОГО КРАДІЖНИЦТВА

2.1. Обґрунтування методів дослідження психологічних чинників крадіжництва в підлітковому віці

Метою нашого дослідження є емпірично дослідити психологічні чинники крадіжництва в підлітковому віці

Дослідження проводилося у вересні-листопаді 2021 року.

Експериментальний план дослідження:

Дослідження проводиться в 4 етапи:

I етап. Організаційно – методичний – припускає вирішення загальних питань організації емпіричного дослідження, обґрунтування вибору методик, формулювання цілей і завдань дослідження, розробка структури і програми емпіричного дослідження, підготовки матеріалів для діагностики респондентів.

Перший етап включав три стадії:

1.1. Підбір діагностичних методик;

Були підібрані такі методики: методика багатofакторного дослідження особистості Р.Кеттела, методика виявлення локусу-контролю особистості Дж.Роттера, методика дослідження готовності до ризику Р.Шуберта, методика діагностики потреби до пошуку відчуттів М.Цукермана, методика «Суверенність психологічного простору особистості» Нартова-Бочавер С.К, авторська анкета (модифікація методики «Незакінчені речення» М.Ю.Семенова).

1.2. Формування вибірки респондентів – 50 школярів 305 школи, 280 школи і 303 ліцею м.Києва у Дарницькому районі. Учні дев'ятих класів. Вік підлітків – 14-15 років. 27 дівчат і 23 хлопці.

1.3. Підготовка матеріалів, звернення до респондентів – роздрукування бланків, переговори.

II етап – емпіричний:

2.1. Опитування респондентів.

2.2. Підрахунок результатів за окремими методиками, зведення їх у загальну таблицю.

III етап дослідження – узагальнюючий.

3.1. Якісний аналіз. Результати емпіричного дослідження представляються в табличній і графічній формі для кращого наочного сприйняття. Дані інтерпретуються, а також зроблені відповідні висновки засобами якісного аналізу.

3.2. Кількісний аналіз: критерій Спірмена, регресійний аналіз, порівняння груп за критерієм Краскала-Уолеса.

IV етап дослідження – висновки.

4.1. Формуються висновки стосовно підтвердження чи спростування робочої гіпотези

4.2. Дослідження оформлюється відповідно до норм ДСТУ.

Основними методологічними аспектами емпіричного дослідження, є:

- актуальність теми дослідження;
- наукова проблема, на вирішення якої воно спрямоване, і новизна дослідження;
- об'єкт і предмет дослідження;
- мета дослідження і наукова гіпотеза дослідження (дослідний питання);
- завдання дослідження і емпіричні гіпотези;
- план, організація і методи дослідження;
- методики, використані в дослідженні.

Основними принципами психологічного дослідження є наступні:

- принцип детермінізму (причинної обумовленості): не можна вивчити явище, не дослідивши причини, що його викликають;
- принцип розвитку: психічне явище слід вивчати в безперервному розвитку;

- принцип системності: досліджуючи той чи інший прояв психіки людини слід зважати на його взаємозв'язок з іншими проявами;
- принцип об'єктивності: знання, яке отримується в дослідженні, має бути достовірним, науковим та ін.

За умови дотримання вказаних принципів та правильної організації результати психологічного дослідження матимуть наукову і практичну цінність.

Психологічне дослідження ґрунтується на методологічних засадах, здійснюється на основі використання відповідних методів і методик.

Явища, які вивчаються психологією, є настільки складними і різноманітними, що потребують неабиякої підготовки з боку дослідника. Його успіхи безпосередньо залежать від ступеня досконалості методів дослідження, які він використовує.

Методи психологічного дослідження повинні відповідати наступним вимогам: науковий метод перш за все має бути об'єктивним, валідним та надійним. Під валідністю розуміється така якість методу, яка виражається у відповідності тому, для вивчення і оцінки чого він призначений. Під надійністю мається на увазі якість методу дослідження, що дозволяє отримати одні й ті самі результати за умови багаторазового використання даного методу.

- Авторська анкета для дослідження ставлення підлітків до крадіжництва (модифікація методики «Незакінчені речення» М.Ю.Семенова).

Мета – дослідити когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти ставлення до крадіжництва.

Дана анкета містить 6 незакінчених речень що мають на меті зібрати дані про когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти відношення до крадіжництва.

Це такі речення:

1. На мій погляд крадіжка це - ... (когнітивний компонент ставлення).
2. Причини того, що хтось бере речі (ідеї), не належні йому такі: ...

(чинники, когнітивний компонент).

3. Зазвичай, до таких людей інші ставляться ... (емоційний компонент).
4. Людина, схильна брати чуже потребує ... (поведінковий компонент, потреби).
5. Того, хто схильний видавати чужу ідею за свою спонукає до цього... (поведінковий компонент, мотиви).
6. Привласнюючи не своє в результаті ... (усвідомлення наслідків).

Та 4 питання що мають на меті встановити схильність до крадіжництва.

- **Методика багатфакторного дослідження особистості Р.Кеттелла**

Багатфакторний особистісний опитувальник 16 PF (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF) є одним з найбільш поширених анкетних методів оцінки індивідуально-психологічних особливостей особистості як за кордоном, так і у нас в країні. Він розроблений під керівництвом Р. Б. Кеттелла і призначений для опису широкої сфери індивідуально-особистісних відносин. Відмінною рисою даного опитувальника є його орієнтація на виявлення відносно незалежних 16 факторів (шкал, первинних рис) особистості. Дана їх якість була виявлена за допомогою факторного аналізу з найбільшого числа поверхневих рис особистості, виділених спочатку Кеттелом. Кожен фактор утворює кілька поверхневих рис, об'єднаних навколо однієї центральної риси.

Вперше опитувальник Кеттелла (форма А, В) був опублікований в 1949 році Інститутом перевірки здібностей особистості (JPAT). У 1956-57 р вийшло друге видання, доповнене новими розробками (форма С, D). У 1961-62 р (Форма Е, F) - третє, яке можна було використовувати як самостійне керівництво до опитувальника. У 1970 році було опубліковано посібник, за яким, за висловом, Кеттелла, «можна працювати в повній мірі». Адаптований російськомовний варіант опитувальника розроблений В. І. Похилько, О. С. Соловейчиком, А. Г. Шмельовим.

Існує 6 основних форм опитувальника: А і В (187 питань), С і D (105 питань), Е і F (128 питань). Також були розроблені 14-факторний підлітковий, 12-факторний дитячий і 13-факторний скорочений дорослий варіанти

особистісного опитувальника. Для їх інтерпретації використовуються спеціальні, спрощені і скорочені алгоритми підрахунку. В Україні найчастіше використовують форми А і С.

Методика Кеттела широко використовується в психодіагностичній практиці як за кордоном, так і у нас в країні. Цей опитувальник універсальний, практичний, дає багатогранну інформацію про індивідуальність людини. Необхідно відзначити, що опитувальник діагностує риси особистості, але не мотиваційно-потребову сферу (мотиви, потреби, інтереси і цінності), що вимагає застосування інших методик. Найбільшого поширення опитувальник отримав в медичній психології, при діагностиці професійно важливих якостей, в спорті і наукових дослідженнях.

Опитувальник Кеттела включає в себе всі види випробувань - і оцінку, і вирішення тесту, і ставлення до якогось явища. Для накопичення первинної інформації про особу і методи її вимірювання Кеттел використовував три основних джерела інформації:

L-дані («Lift record data»), отримані шляхом реєстрації реальної поведінки людини в повсякденному житті. Найчастіше їх отримують шляхом формалізації оцінок експертів, які спостерігають поведінку респондентів в певних ситуаціях і протягом деякого періоду часу. L-дані вдалі для встановлення тих ознак поведінки, які потребують виміру. Однак, дане джерело інформації про особистість має ряд недоліків. По-перше, сприйняття людини завжди дещо спотворене, в зв'язку з особливостями особистості самого експерта. По-друге, на оцінку впливають відносини між випробуваним і експертом (хороші чи погані, відносини типу керівник - підлеглий). По-третє, потрібно спеціально навчати експертів і виділяти їм якийсь час для спостереження за піддослідними.

Q-дані («Questionnaire data»), отримані за допомогою опитувальників і інших методів самооцінок. Завдяки простоті інструментальних конструкцій і легкості отримання інформації Q-дані займають центральне місце в особистісних дослідженнях. Q-дані також в досить сильному ступені схильні до

спотворення. Можливі причини розбіжності носять пізнавальний і мотиваційний характер і залежать від рівня самооцінки респондента.

T-дані («Objective test data»). Це дані об'єктивних тестів з контрольованою експериментальною ситуацією. Їх отримують в результаті об'єктивного вимірювання поведінки без звернення до самооцінки або оцінок експертів.

Р. Кеттел спочатку виходив з L-даних, отриманих Г. Олпортом і Х. Одбертом в 1936 р. Ці автори на основі ретельного аналізу англійської лексики виділили 17953 визначень, за допомогою яких можна описати особливості поведінки людини. З них було відібрано 4,5 тисячі слів, ясно позначають риси особистості, а також важливі і стійкі характеристики поведінки. У 1946 році Р. Кеттел спробував зменшити це число до раціональної величини, використовуючи статистичні методи факторного аналізу. Р. Кеттел 4500 проаналізував термінів особистості і розділив їх на синонімічні групи. З кожної такої групи він відібрав по одному терміну, що виражає, на його думку, основне смислове навантаження відповідної синонімічної групи. Таким чином, він скоротив список особистісних ознак до 171. Для подальшого скорочення Р. Кеттел скористався послугами великої групи експертів, які оцінювали ступінь свого знайомства з кожною з 171 характеристики особистості. Для з'ясування групової думки суддів Р. Кеттел провів взаємну кореляцію оцінок і виділив 36 кореляційних плеяд, усередині яких знаходилися високо-корелюючі характеристики, які, мабуть, висловлювали одні і ті ж судження. Як і очікувалося, всі плеяди містили пари членів, які мають високі, негативні кореляції, наприклад, "балакучий - мовчазний", "довірливий - підозрілий", "веселий - сумний" і т.д. Таким чином, Р. Кеттел одержав набір з 36 біполярних назв, який він потім розширив до 46 пар шляхом включення спеціальних термінів, взятих з робіт інших дослідників.

Потім для кожної біполярної пари характеристик були складені робочі визначення. Це було необхідно для навчання експертів і формування у них єдності думок. Потім в цілому ряді досліджень з використанням біполярних прикметників було встановлено, що простір L-даних може бути скорочено до

12-15 факторів. Отримані за допомогою L-даних чинники підтвердили існування таких психологічних концепцій, як екстра-інтроверсія, самоконтроль та ін. Ці результати мають велике значення для теорії особистості, але малопридатні для практичного використання, тому що організувати масові вимірювання за допомогою одних і тих же експертів не представляється можливим. Тому було здійснено перехід від досліджень "L" - даних до досліджень "Q" -даних. В результаті фактори, виділені на підставі L-даних, були названі буквами латинського алфавіту, починаючи з А, а фактори, виділені на підставі Q-даних, Q буквою з числовими індексами - арабськими і римськими [60; 64].

- **Методика виявлення локусу-контролю особистості Дж.Роттера (адаптація Е. Важина, С. Голинкіної, А. Еткінда).**

Дана методика призначена для діагностики домінуючого типу суб'єктивного контролю над значимими для особистості подіями: екстернального або інтернального локус-контролю. У першому випадку людина вважає, що події, які з нею відбуваються являються результатом дії зовнішніх сил - випадку, інших людей і т. д. Під другим варіантом людина інтерпретує значущі події як результат своєї власної діяльності.

Вперше подібні методи були апробовані в 60 - х роках у США. найбільш відомим з них є шкала локусу контролю Дж. Роттера. Автор зазначає, що конформна і поступлива поведінка більшою мірою притаманна людям з екстернальним локусом. Інтернали на відміну від екстерналів менш схильні піддаватись тиску інших, чинити опір, коли відчують, що ними маніпулюють, вони реагують сильніше, ніж екстернали, на втрату особистої свободи. Люди з інтернальним локусом контролю краще працюють на самоті, ніж під наглядом. Для екстерналів характерно зворотне.

Інтернали і екстернали розрізняються за способами інтерпретації різних соціальних ситуацій, зокрема щодо способів отримання інформації і зазвичай більш обізнані про ситуацію, ніж екстернали. Дослідження, що зв'язують інтернальність-екстернальність з міжособистісними відносинами, показали, що

інтерналі більш популярні, більш привітні, впевнені в собі, проявляють більшу терпимість. Існує зв'язок високої інтернальності з позитивною самооцінкою, з більшою узгодженістю образів реального і ідеального "Я". У інтерналів виявлена більш активна, ніж у екстерналів, позиція по відношенню до свого здоров'я: вони краще інформовані про свій стан, більше піклуються про своє здоров'я і частіше звертаються за профілактичною допомогою.

Для збільшення спектру можливих застосувань опитувальника він сконструйований в 2 - х варіантах, що розрізняються формами відповідей піддослідних. Варіант "А", призначений для дослідницьких цілей, вимагає відповіді за 6 - бальною шкалою. Варіант "Б", призначений для психодіагностики, вимагає відповіді за бінарною шкалою. Результати тестування перетворюються в стандартну систему одиниць - стевів. Показники опитувальника УСК організовані відповідно до принципу ієрархічної структури системи регуляції діяльності - таким чином, що включають в себе узагальнений показник індивідуального УСК, інваріативний до певних ситуацій діяльності, два показники середнього рівня спільності і ряд ситуаційних показників.

Валідність шкал УСК демонструється їх зв'язками з іншими характеристиками особистості, виміряними, зокрема, за допомогою особистісного опитувальника Кеттела (16-PF).

Людина з низьким суб'єктивним контролем зазвичай, емоційно нестійка (фактор С), схильна до неформальної поведінки (фактор G), не комунікабельна (фактор + Q2), у неї поганий самоконтроль (фактор Q3) і висока напруженість (фактор + Q4). Людина з високим показником суб'єктивного контролю володіє такими характеристиками як: емоціональною стабільністю (+С), завзятістю, рішучістю (+G), товариськістю (-Q2), хорошим самоконтролем (фактор + Q3) і стриманістю (-Q4). Істотно, що інтелект (В) і багато факторів, пов'язані з екстраверсією - інтроверсією, не корелюють ні з загальною інтернальністю, ні з ситуативними характеристиками суб'єктивного контролю.

Суб'єктивний контроль над позитивними подіями (досягнення, успіхи) більшою мірою корелює з силою Его (С +), самоконтролем (+ Q3), соціальною

екстраверсією (+ A; Q2), ніж суб'єктивний контроль над негативними подіями (неприємності, невдачі). З іншого боку, люди, які не відчувають відповідальності за невдачі, частіше виявляються більш практичними, діловими (M), ніж люди з сильним контролем в цій області, що нехарактерно для суб'єктивного контролю над позитивними подіями.

Дослідження самооцінок людей з різними типами суб'єктивного контролю показали, що люди з низьким показником Із (загальна інтернальність) характеризують себе як егоїстичних, залежних, нерішучих, несправедливих, метушливих, ворожих, невпевнених, нещирих, несамостійних, дратівливих. Люди з високим УСК вважають себе добрими, незалежними, рішучими, справедливими, здібними, дружелюбними, чесними, самостійними, незворушними. Таким чином, УСК пов'язаний з відчуттям людиною своєї сили, гідності, відповідальності за те, що з людиною відбувається, самоповагою, соціальною зрілістю і самостійністю особистості.

Хоча Дж. Роттер (1975) вже вказував на деякі помилки, що стосуються інтерпретації локус-контроля, найпоширенішими серед них є:

1. Рівень контролю нібито визначає поведінку. Насправді рівень контролю над навколишнім середовищем, слід розглядати не як причину дій людини, а як індикатори її узагальнених очікувань.

2. За допомогою локусу контролю нібито можна передбачити поведінку в конкретних ситуаціях. Концепція відноситься тільки до узагальнених очікувань і показує, якою мірою людина зазвичай вважає себе здатним керувати своїм життям.

3. Результати вимірювань за шкалою внутрішнього і зовнішнього контролю нібито розділяють людей на 2 чітко різних типи. Роттер (1975, 1990) завжди наполягав, що узагальнені очікування вказують напрямок узагальнення і що в деякій конкретній ситуації людина із зазвичай високим відчуттям внутрішнього контролю також може вважати випадок або поведінку інших відповідальними за результати своїх дій.

4. Високий рівень внутрішнього контролю вказує на соціально бажані риси, а високий рівень зовнішнього контролю - на соціально небажані характеристики. Занадто високий рівень зовнішнього контролю може бути пов'язаний з апатією і розпачем, в той час як надто високий рівень внутрішнього контролю може означати, що людина приймає на себе відповідальність за все, що з нею відбувається. Найбільш здоровим і бажаним є рівень, приблизно середній між цими крайніми значеннями з деяким нахилом у бік внутрішнього контролю.

Даний опитувальник складається з 44 тверджень, і час тестування в цілому 30 хвилин. Він містить певні шкали, які оцінює: загальна інтернальність, інтернальність у сфері досягнень, інтернальність у сфері невдач, інтернальність у сфері сімейних відносин, інтернальність у сфері професійних стосунків, інтернальність у сфері міжособистісних стосунків, інтернальність у сфері здоров'я і захворювань. Інструкція для досліджуваного полягає в оцінці пред'явлених йому тверджень, за певною шкалою від повної не згоди -3, до повної згоди +3. Інтерпретація результатів відбувається відповідно до ключа, питання зі знаком + рахуються зі знаком отриманого опитуваним бала, а питання зі знаком -, з протилежним. На наступному етапі ці бали переводяться у стени, для більшої зручності інтерпретації [8, с. 78 – 89].

- **Методика дослідження готовності до ризику Р.Шуберта**

Методика «Діагностика рівня особистісної готовності до ризику», Шуберта, показує вашу готовність ризикувати і наскільки ваш ризик є необхідним і доцільним. Тест Шуберта також допомагає виявити причини ваших помилок в повсякденному житті і дозволить підкоригувати стиль поведінки для досягнення більшого успіху з меншими витратами. Опитувальник Шуберта найчастіше проводиться разом з методикою Т.Елєрса вивчення мотивації досягнення успіху.

Методика дозволяє оцінити ступінь готовності до ризику. Ризик розуміється як дія навмання в надії на щасливий результат або як можлива небезпека, як дія, що здійснюється в умовах невизначеності.

Висока готовність до ризику супроводжується низькою мотивацією до уникнення невдач (захист). Готовність до ризику пов'язана прямо пропорційно числу допущених помилок.

Дослідження також показали, що:

- 1) з віком готовність до ризику падає;
- 2) у більш досвідчених працівників готовність до ризику нижче, ніж у недосвідчених;
- 3) у жінок готовність до ризику реалізується при більш певних умовах, ніж у чоловіків;
- 4) у військових командирів і керівників підприємств готовність до ризику вище, ніж у студентів;
- 5) із зростанням знехтуванням особистості в ситуації внутрішнього конфлікту росте готовність до ризику;
- 6) в умовах групи готовність до ризику проявляється сильніше, ніж при діях у поодиночці, і залежить від групових очікувань.

За результатами відповідей ми можемо отримати такі результати:

Менше -30 балів: дуже обережні;

Від -10 до +10 балів: середні значення;

Понад 20 балів: схильні до ризику.

- **Методика діагностики потреби до пошуку відчуттів**

М.Цукермана

Опитувальник особистісний. Призначений для вивчення схильності до ризику, оцінки рівня потреби особистості у нових відчуттях різного роду, розроблена М. Цукерманом.

Стимульний матеріал тесту складається з 16 пар тверджень. Респонденту необхідно в кожній із запропонованих пар вибрати найбільш підходящий для нього варіант. Незначна кількість запропонованих тверджень не дозволяє виділити будь-які шкали опитувальника. Оцінка результатів відбувається за сумою балів, які збігаються з ключем. Чим вищий сумарний бал, тим більше

виражена потреба особистості у пошуках відчуттів. Автор використовує три градації виразності цієї особливості особистості:

1. Високий рівень потреб у відчуттях.
2. Середній рівень потреб у відчуттях.
3. Низький рівень потреб у відчуттях.

Яких-небудь даних про валідність та надійність опитувальника не наводиться. Ймовірно, доцільно використовувати цю методику як засіб експрес діагностики.

- **Методика «Суверенність психологічного простору особистості»**

Нартова-Бочавер С.К.

Опитувальник «Суверенність психологічного простору» (Нартова-Бочавер, 2005, 2008) належить до групи стандартизованих особистісних тестів. Передбачуваний адресат тесту – підлітки починаючи з 11-12 років та дорослі, яким пред'являється зміщена ретроспективна інструкція. Оскільки, на думку автора, основні ідентифікаційні процеси завершуються у підлітково-юнацькому віці, попередні дані підлітків та дорослих практично не відрізняються. Модифікація інструкції тесту дозволяє також використовувати його для оцінки психологічної близькості та дистанційних відносин усередині сім'ї.

Опитувальник дозволяє виявити рівень суверенності психологічного простору. Психологічний простір особистості це «значний фрагмент буття, що визначає актуальну діяльність і стратегію життя людини і захищається нею доступними фізичними та психологічними засобами. Психологічний простір – це форма розвитку та вираження суб'єктності людини».

Опитувальник містить шість шкал. Кожне твердження може прийматися або відкидатися респондентом. Концептуально шкали опитувальника розглядаються як змістовно незалежні (кожен пункт входить до складу лише однієї шкали), тому загальний показник суверенності дорівнює сумі показників за шістьма шкалами. Зміст кожної зі шкал може бути використаний для вивчення суверенності психологічного простору особистості за іншою шкалою: так, твердження про суверенність структури цінностей пов'язані з суверенністю тілесного носія

психологічних аспектів. Утворення симптомокомплексів за поєднанням шкал поки що не передбачається.

Особливість опитувальника – зміст пунктів-затверджень, які є «одинацями» суверенності психологічного простору, як можуть розглядатися реакції суб'єкта у життєвих ситуаціях «виклику» чи впровадження. Як приклад розглянемо твердження опитувальника №69 «Мене дратувало, коли доводилося в дитинстві носити речі старшої сестри чи брата». Об'єктивний сенс ситуації очевидний: дитині пропонують надіти не свою річ, тим самим потенційно обмежуючи її. Це може викликати в неї переживання своєї незначності, підпорядкованості старшому за рангом – ці варіанти відображаються у разі вибором респондентом відповіді «так», що відповідає стану справ, при якому він, внутрішньо опираючись, все ж таки доношує речі старшого. Можливі й інші наслідки: дитина уникає носити чуже, тому що в сім'ї є матеріальний достаток, або вона в сім'ї єдина дитина, або вона носить речі старшого із задоволенням. У цих випадках, звичайно ж, «удару» за межами психологічного простору респондент не переживатиме, і вибере відповідь «ні», яка додає до показника суверенності одну одиницю.

Тест складається з 80 тверджень, що адресують респондентів до їхнього дитячого досвіду. Твердження моделюють ситуації взаємодії у сім'ї. Інструкція: «Вам пропонується оцінити твердження тесту, що описують дитинство людини. Якщо зміст твердження відноситься до Вас, слід поставити галочку в осередку, що відповідає «Так». Якщо у Вашому житті подібних випадків не зустрічалося, поставте галочку в осередку, що відповідає «Ні». Якщо Вам важко згадати, як було насправді, уявіть собі найімовірніший стан справ. Цей тест не вимірює Інтелектуальні здібності, тому правильних чи неправильних відповідей немає; кожен варіант зустрічається у реальному житті. Намагайтеся не роздумувати довго, час заповнення тесту – 20 хвилин. Спасибі!''.

Опитувальник включає шість шкал. Зупинимось на шкалах докладніше. Перша шкала – суверенність фізичного тіла – відображає ступінь соматичного благополуччя. На полюсі депривованості можна констатувати переживання дискомфорту, викликаного дотиками, запахами, примусом у відправленні

фізіологічних потреб. Шкала суверенності території відбиває переживання безпеки фізичного простору, у якому перебуває людина (особистої частини чи власної кімнати, ігровий моделі житла), полюс депривованості – відсутність територіальних кордонів. Суверенність світу речей має на увазі поважне ставлення до особистої власності людини, розпоряджатися якою може лише вона, депривованість – невизнання її права мати особисті речі. Шкала суверенності звичок за високих показників вказує на прийняття тимчасової форми організації життя людини, за низьких – означає насильницькі спроби змінити комфортний для людини розпорядок. Суверенність соціальних зв'язків виражає право мати друзів та знайомих, які можуть не схвалюватися в сім'ї, депривованість – контроль за соціальним життям людини. Остання шкала – суверенність цінностей - за високих балів передбачає свободу смаків і світогляду, за низьких – насильницьке прийняття неблизьких цінностей. Переведення сирих балів у стіни опитувальником не передбачається.

Методи математичної обробки - у якості методу математичної обробки результатів дослідження ми вважаємо за потрібне використовувати коефіцієнт кореляції за Спірманом та регресійний аналіз. Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена - це непараметричний метод, який використовується з метою статистичного вивчення зв'язку між явищами. У цьому випадку визначається фактичний ступінь паралелізму між двома кількісними рядами досліджуваних ознак і дається оцінка тісноти встановленого зв'язку за допомогою кількісно вираженого коефіцієнту. Якщо коефіцієнт кореляції негативний, це означає наявність протилежного зв'язку: чим вище значення однієї змінної, тим нижче значення іншої. Сила зв'язку характеризується також і абсолютною величиною коефіцієнта кореляції.

Якщо розрахунок кореляції характеризує силу зв'язку між двома змінними, то регресійний аналіз служить для визначення виду зв'язку між ними і дає можливість для прогнозування значення однієї (залежної) змінної відштовхуючись від значення іншої (незалежної) змінної. Таким чином, всі обрані методи діагностики та математичної обробки повністю відповідають меті дослідження. Відповідно до сказаного вище нами розроблено операціональну модель дослідження (табл.2.1),

згідно з якою організовано емпіричне дослідження психологічних чинників крадіжництва серед підлітків.

Таблиця 2.1

Операціональна модель дослідження

Досліджувані явища	Емпіричні референти досліджуваних явищ	Методичні інструменти дослідження
Схильність до крадіжництва	Когнітивні складові: - уявлення про прийнятні/неприйнятні способи привласнення благ (майна, ідей): - уявлення про наслідки практикування неприйнятних способів привласнення; - уявлення про санкції щодо осіб, які практикують неприйнятні способи привласнення.	Авторська анкета для дослідження тенденцій формування схильності до крадіжництва (модифікація методики «Незакінчені речення» М.Семенова)
	Афективні складові : - емоційні реакції на неприйнятні способи привласнення (осуд, відраза, злість, страх, повага)	Авторська анкета для дослідження тенденцій формування схильності до крадіжництва (модифікація методики «Незакінчені речення» М.Семенова)
	Конативні складові: - причини практикування неприйнятних способів привласнення	Авторська анкета за методом «Незакінчені речення».
Психологічні (внутрішньоособистісні) чинники схильності підлітків до крадіжництва	Когнітивні складові: - нерозуміння (хибні уявлення, стереотипи) цінності психологічного простору особистості - індивідуально-психологічні особливості особистості - суверенність психологічного простору особистості	Методика «Суверенність психологічного простору особистості» Нартова-Бочавер С.К. Методика багатofакторного дослідження особистості Р.Кеттелла.

Продовження табл. 2.1

Психологічні (внутрішньообособистісні) чинники схильності підлітків до крадіжництва	Афективні складові : - потреба в пошуку відчуттів та гострих переживань; - емоційна нестійкість, імпульсивність. Методика діагностики потреби до пошуку відчуттів М.Цукермана.	Конативні складові: - потреба в пошуку відчуттів та гострих переживань - високий рівень готовності до ризику -екстернальний домінуючий тип суб'єктивного контролю Методика виявлення локусу-контролю особистості Дж.Роттера. Методика дослідження готовності до ризику Р.Шуберта.
---	--	---

2.2. Психологічні характеристики вибірки досліджуваних

50 школярів 305 школи, 280 школи і 303 ліцею м.Києва у Дарницькому районі. Учні дев'ятих класів. Вік підлітків – 14-15 років. 27 дівчат і 23 хлопці. Підлітковий вік охоплює період від 12 до 16 років, що відповідає середньому шкільному вікові, тобто 5—9 класам сучасної школи. У цей період в особистості дитини відбуваються складні і суперечливі зміни, на підставі чого його ще називають критичним, перехідним. Відбуваються якісні зміни за порівняно короткий час, здебільшого бувають несподіваними і надають підліткам стрибкоподібний, бурхливий характер. Ускладнюється і процес виховання, оскільки підліток не завжди підкоряється ефективним впливам дорослих. У різних формах проявляє непослух, опір і протест.

Підлітковий вік характеризується швидким, нерівномірним ростом і розвитком організму. Посилюється діяльність залоз внутрішньої секреції це спричинює тимчасові розлади кровообігу, підвищення тиску, посилення збудливості дітей, що виражається у нервозності і швидкій втомі. Нервова

система підлітка ще не зовсім готова витримати сильні, тривалі подразники [37, с. 255 - 304].

У 20—30-ті роки ХХ ст. психологічна наука зосереджувалася на пізнанні залежності особливостей особистості підлітка від його соціального оточення. З цією метою було досліджено життя і психічні особливості підлітків в умовах цивілізації острова Самоа задля встановлення факту, що розвиток людини залежить що від природи, а що від культури. Результати досліджень описані етнографом Маргарет Мід. В розвитку підлітків симптомів кризи не виявлено, це переконливо доводить необґрунтованість тверджень про біологічне походження підліткової кризи. Вона пов'язана не із дозріванням організму, а з особливостями соціалізації. Однак індивідуальні варіанти її перебігу певною мірою залежать від вроджених особливостей нервової системи [86, с.31 – 41].

На основі досліджень американський психолог Рут Бенедикт вважає, що перехід від дитинства до дорослості різний у різних суспільствах і його не можна вважати природно зумовленим, конкретні соціальні обставини життя дитини зумовлюють тривалість підліткового віку, наявність чи відсутність кризи, труднощів. Згідно з цими дослідженнями у людині природне не може бути протиставлене соціальному, оскільки природне в ній теж є соціальним [с. 112 - 120].

На думку Л. Виготського у дослідженні підліткового віку важливо, виокремити новоутворення у психіці, з'ясувати соціальну ситуацію його розвитку. Психологічний зміст підліткової кризи пов'язаний з почуття дорослості, розвитком самосвідомості, до своїх нових можливостей і здібностей, прагнення до ідеалів, максималізм [86, с. 255].

У підлітковому, як і в молодшому шкільному віці, основним соціальним середовищем дитини залишається школа. Своєрідність соціальної ситуації розвитку підлітка полягає у включенні його в нову систему стосунків, спілкування з дорослими та ровесниками, в опануванні нових соціальних функцій. Найголовніша зміна в соціальній ситуації розвитку підлітка, на її думку, породжена роллю в його житті групи ровесників. Тому в навчально-

виховній роботі з підлітками необхідно враховувати важливість для їх поведінки і діяльності думки однолітків [37, с.305 – 309]

Соціальна ситуація розвитку підлітка особливо залежить від сім'ї, стосунків з батьками. Якщо ці стосунки враховують його потреби і можливості, вибудовуються на засадах взаємоповаги та довіри, підліток легко долає труднощі у навчанні і спілкуванні, активно набуває соціальний досвід, утверджується в таких елементах соціуму, як шкільний клас, група ровесників та ін [37; 38, с.111].

Основним чинником розвитку підлітка є його соціальна активність, спрямована на засвоєння зразків поведінки, на побудову стосунків з дорослими, ровесниками. Підлітки включаються у різні види суспільно корисної діяльності, що розширює сферу їхнього спілкування, можливості засвоєння соціальних цінностей, сприяє формуванню моральних якостей особистості [88, с. 44 – 45]

Отже, можна стверджувати, що особливості прояву і перебігу підліткового періоду залежать від конкретних соціальних обставин життя і розвитку підлітка, його соціальної позиції у світі дорослих.

Висновки до розділу 2

У розділі представлено обґрунтування методичного інструментарію дослідження, релевантного меті наукового пошуку, якою передбачено емпірично дослідити психологічні чинники крадіжництва в підлітковому віці.

Дослідження проводилося у вересні-листопаді 2021 року.

Обґрунтовано і описано психодіагностичні методи дослідження:

1) Для вивчення схильності до крадіжництва у підлітків: авторська анкета за модифікованою методикою Ю.Семенова «Незакінчені речення».

2) Для вивчення психологічних чинників крадіжництва: методика багатофакторного дослідження особистості Р.Кеттела, методика виявлення локусу-контролю особистості Дж.Роттера, методика дослідження готовності до ризику Р.Шуберта, методика діагностики потреби до пошуку відчуттів

М.Цукермана, методика «Суверенність психологічного простору особистості»
С.Нартова-Бочавер.

Надано психологічну характеристику вибірці досліджуваних. Зокрема показано, що у період підліткового віку відбуваються складні і суперечливі зміни в особистості, на підставі чого його ще називають критичним, перехідним. Відбуваються якісні зміни за порівняно короткий час, здебільшого бувають несподіваними і характеризуються стрибкоподібними, бурхливим характером.

Підлітковий вік характеризується швидким, нерівномірним ростом і розвитком організму. Посилюється діяльність залоз внутрішньої секреції це спричинює тимчасові розлади кровообігу, підвищення тиску, посилення збудливості дітей, що виражається у нервозності і швидкій втомі. Нервова система підлітка ще не зовсім готова витримати сильні, тривалі подразники.

Ускладнюється процес виховання, оскільки підліток не завжди підкоряється ефективним впливам дорослих. У різних формах проявляє непослух, опір і протест, тому цей вік є надзвичайно чутливим для розвитку всякого роду девіацій.

Описано вибірку досліджуваних : 50 школярів 305 школи, 280 школи і 303 ліцею м.Києва у Дарницькому районі. Учні дев'ятих класів. Вік підлітків – 14-15 років. 27 дівчат і 23 хлопці.

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ ПІДЛІТКОВОГО КРАДІЖНИЦТВА

3.1. Особливості проявів крадіжництва в підлітковому віці

Звернемося до даних, що отримані нами в результаті анкетування в питаннях блоку А (табл.3.1):

Таблиця 3.1

Схильність до крадіжництва серед підлітків за анкетую

	Не виявлена	Поодинокі випадки	Систематичні випадки
Схильність до привласнення майна	36%	56%	8%
Схильність до привласнення ідей	52%	36%	12%

Схильність до привласнення майна не виявлена у 36% респондентів. Поодинокі випадки привласнення майна були у 56% підлітків. Треба сказати, що серед тих, хто відповів негативно стосовно досвіду привласнення майна також можуть бути ті, хто такий досвід має, але не зізнається. В основному абсолютна більшість людей має досвід невеликої крадіжки у дитинстві або у підлітковому віці і нормально, коли вона у відповідь на таку поведінку отримує негативну реакцію дорослогі і «лякається» цієї форми поведінки. Але як прояв «тіньової» сторони особистості поодинокий досвід привласнення є майже у кожного.

Найбільшу тривогу викликають особи, які мають більше 2-3 досвідів крадіжки, або досвід крадіжки, коли навіть одна, але була достатньо суттєвою. Такі особи ймовірно мають певні особистісні особливості і особливості минулого досвіду, які провокують їх на таку форму задоволення потреб. Серед наших досліджуваних підлітків таких виявлено 8%, але знов таки такий % може

бути більшим за рахунок тих, хто призначує свою схильність до крадіжництва.

Схильність до привласнення чужих ідей не виявлена у 52% респондентів. Серед таких ситуацій підлітки називали: поцуплення ідеї чи назви блогу/каналу, зписування із чужої контрольної роботи без відома власника, одягатися схожим чином на когось тощо. Поодинокі випадки присутні були у 36% респондентів і 12% респондентів визнали, що залежать від ідей інших і часто видають їх за свої.

В цілому можна сказати, що такі речі значно менше регулюються законом і у підлітковому віці ще не так активно розвинуті як в дорослому віці, коли цінність ідеї може бути набагато більшою, ніж цінність речі.

Отже, за блоком А можна сказати, що від 8 до 12% підлітків мають виражену схильність до крадіжництва.

Далі перейдемо до аналізу незакінчених речень із блоку Б (табл.3.2-7).

Таблиця 3.2

Уявлення підлітків про крадіжництво

Варіанти продовжень на речення «На мій погляд крадіжка – це ...»

Категорії відповідей	Виявлено
Привласнення чужого майна (незалежно від кількості і цінності)	84%
Привласнення чужого майна у великій кількості або того, що має велику цінність	16%

84% підлітків розуміють що крадіжкою є будь-яка дія спрямована на привласнення чужого майна чи ідей. 16% респондентів привласнення ідей взагалі не вважають крадіжкою, а привласнення майна можна вважати крадіжкою, якщо це відбувається у великій кількості або майно є цінним.

Таблиця 3.3

Емоційні причини практикування неприйнятних способів привласнення

Варіанти продовжень на речення «Причини того, що хтось бере речі (ідеї), не належні йому такі:...»

Категорії відповідей	Виявлено
Негативне забарвлення (те, що викликає осуд)	86%
Позитивне забарвлення (як спосіб самоствердження)	4%
Крадіжка як виклик (помста системі за несправедливість)	10%

86% підлітків мають адекватне уявлення про те, що крадіжка це заняття, що викликає негативні почуття у оточуючих, та людини, що цим займається, це «погана справа» і привласнення майна без дозволу володаря.

4% підлітків сприймають крадіжку як спосіб самоствердження, можливість вписатися у певну компанію, показати, що «ти не тюхтій».

10% респондентів сприймають крадіжку як виклик системі, яка була і є несправедливою. В основному так відповідали підлітки із неблагополучних родин, батьки яких були алкоголізовані або одного з батьків не було у житті дитини.

Таблиця 3.4

Емоційна реакція на неприйнятні способи привласнення
Варіанти продовжень на речення «Зазвичай, до таких людей інші ставляться...»

Категорії відповідей	Виявлено
Осуд	90%
Відраза	14%
Злість	88%
Страх	36%
Повага	10%

90% підлітків відмітили, що думають, що оточуючі переживають осуд з приводу крадіжництва і злість у 88% випадків, коли про них йдеться. 36%

вважають, що люди також можуть відчувати страх до того, хто краде їх майно або ідеї, 14% відмітили, що можна відчувати відразу до крадіїв і тільки 10% зазначили, що той, хто може вкрати може викликати повагу, що говорить про викривлення системи цінностей підлітка.

Таблиця 3.5

**Уявлення про санкції щодо осіб, які практикують
неприйнятні способи привласнення**

Варіанти продовжень на речення «Людина, схильна брати чуже потребує
..... «

Категорії відповідей	Виявлено
Покарання	72%
Виправлення	88%
Співчуття	28%

72% підлітків вважає, що людина, схильна брати чуже потребує покарання за свої дії. 88% респондентів також вважають, що така поведінка потребує психологічної корекції і виправлення, 28% респондентів також вважають, таким людям потрібне співчуття.

Таблиця 3.6.

**Уявлення про мотивацію осіб, які практикують неприйнятні способи
привласнення**

Варіанти продовжень на речення «Того, хто схильний видавати чужу ідею за свою спонукає до цього».

Категорії відповідей	Виявлено
Невпевненість у власних силах	44%
Бажання легкої вигоди, корисливість	90%

44% респондентів вважають, що до крадіжки ідей людину спонукає невпевненість у власних силах, а більшість 90% вважає що це допомагає швидко вирішити свою проблему, легко отримати вигоду.

Таблиця 3.7

**Уявлення про подальші дії осіб, які практикують
неприйнятні способи привласнення**

Варіанти продовжень на речення «Привласнюючи не своє в результаті

Категорії відповідей	Виявлено
Можна потрапити за ґрати	70%
Можна втрапити в неприємності	96%
Можна наважитися на більш тяжкі злочини	16%

96% респондентів зазначили, що привласнюючи не своє майно можна втрапити у великі неприємності, втратити довіру людей. 70% респондентів вважають, що це прямий шлях до позбавлення волі і 16% виразили думку, що це може спонукати до більш тяжких злочинів.

3.2. Аналіз психологічних чинників крадіжництва в підлітковому віці

За 16-факторним опитувальником Р. Кеттелла ми отримали такі дані, що наведені нами у таблиця 3.8.

За фактором А у підлітків ми отримали високі показники у 68%. Це свідчить про їх товариськість, відкритість, природність, невимушеність, готовність до співпраці, пристосовність, увагу до людей, готовність до спільної роботи, активність в усуненні конфліктів у класі, готовність «йти на поводу», легкість у встановленні безпосередніх, міжособистісних контактів.

За фактором В ми отримали високі показники у 72%, що свідчить про розвинуте абстрактне мислення, оперативність, кмітливість, здатність швидко навчатися, досить високий рівень загальної культури, особливо вербальної.

За фактором С для підлітків ми отримали низькі показники у 52%, що свідчить про емоційну нестійкість, імпульсивність; людина часто перебуває під впливом почуттів, мінлива у настроях, легко засмучується, нестійка в інтересах,

має низьку толерантність по відношенню до фрустрації, дратівливість, втомлюваність.

Таблиця 3.8

Розподіл показників особистісних рис у підлітків за методикою

Р.Кеттела, n=50

Шкали	Низькі показники	Високі показники
Замкненість - комунікабельність (А)	34%	68%
Інтелект (В)	28%	72%
Емоційна стійкість - нестійкість (С)	52%	48%
Підкореність - доміантність (Е)	36%	64%
Стриманість - експресивність (F)	46%	54%
Почуття - нормативність (G)	66%	34%
Нерішучість - сміливість (H)	30%	70%
Жорстокість - чутливість (I)	38%	62%
Довіра - підозрілість (L)	36%	64%
Практичність - мрійливість (M)	64%	36%
Прямолінійність - дипломатичність (N)	72%	28%
Впевненість - тривожність (O)	60%	40%
Консерватизм - радикалізм (Q1)	32%	68%
Конформізм - нонконформізм (Q2)	42%	68%
Низький самоконтроль - високий (Q3)	58%	42%
Розслабленість - напруженість (Q4)	42%	58%
Адекватність самооцінки (MD)	22%	78%

За фактором Е у підлітків ми отримали високі показники у 64%. Це свідчить про їх самостійність, незалежність, наполегливість, впертість, норовливість, і іноді конфліктність, агресивність, відмову від визнання зовнішньої влади, схильність до авторитарної поведінки, спрагу захоплення, бунтарство. Даний фактор підтверджує нашу гіпотезу про наявність вкликої кількості лідерів серед даного кількості респондентів, що негативно впливає на групову динаміку.

За фактором F серед підлітків ми отримали високі показники у 54%. Це свідчить про їх життєрадісність, імпульсивність, захопленість, безтурботність, безрозсудність у виборі партнерів по спілкуванню, емоційну значущість соціальних контактів, експресивність, експансивність, емоційну яскравість у

відносинах між людьми, динамічність спілкування, яка передбачає емоційне лідерство в групах.

За фактором G у підлітків ми отримали високі показники у 66%. що свідчить про сумлінність, відповідальність, стабільність, врівноваженість, наполегливість, схильність до моралізування, розумність, сумлінність. Розвинуте почуття обов'язку і відповідальності, усвідомлене дотримання загальноприйнятих моральних правил і норм, наполегливість у досягненні мети, ділову спрямованість.

За фактором H серед підлітків ми отримали високі показники у 70%. Це свідчить про сміливість, підприємливість, активність; така людина має яскраві інтереси, виразну готовність до ризику і співробітництва з незнайомими людьми в незнайомих обставинах, виявляє здатність приймати самостійні, неординарні рішення, схильність до авантюризму і проявляє лідерські якості.

За фактором I серед підлітків ми отримали високі показники у 62%. Це свідчить про їх чутливість, вразливість, багатство емоційних переживань, схильність до романтизму, художнє сприйняття світу, розвинені естетичні інтереси, артистичність, жіночність, схильність до емпатії, співчуття, співпереживання та розуміння інших людей, витончену емоційність.

За фактором L у підлітків ми отримали високі показники у 64%. Це свідчить про їх обережність, егоцентричність, настороженість по відношенню до людей, схильність до ревнощів, прагнення покласти відповідальність за помилки на навколишніх, дратівливість. Іноді автономність, самостійність і незалежність в соціальній поведінці.

За фактором M у підлітків ми отримали високі показники у 36%, що свідчать про багату уяву, поглиненість своїми ідеями, внутрішніми ілюзіями («літає в хмарах»), легко відмовляється від практичних суджень, вміє оперувати абстрактними поняттями, орієнтований на свій внутрішній світ; мрійливість.

За фактором N у підлітків ми отримали високі показники у 28% (34 осіб). Це свідчить про певну вишуканість, вміння вести себе в суспільстві, у

спілкуванні - дипломатичність, емоційну витриманість, проникливість, обережність, хитрість, естетичну витонченість, іноді ненадійність, вміння знаходити вихід зі складних ситуацій, розважливість.

За фактором O у підлітків ми отримали низькі показники у 60%, що свідчить про безпечність, самовпевненість, життєрадісність, впевненість у собі і в своїх силах, безтурботність, хоробрість, холонокровність, спокій, відсутність каяття і почуття провини.

За фактором Q1 у підлітків ми отримали високі показники у 68%. Це свідчить про їх вільнодумство, експериментаторство, наявність інтелектуальних інтересів, розвинене аналітичне мислення, сприйнятливості до змін, до нових ідей, недовіру до авторитетів, відмову приймати що-небудь на віру, спрямованість на аналітичну, теоретичну діяльність.

За фактором Q2 у підлітків ми отримали високі показники у 68%. Це свідчить про незалежність, орієнтацію на власні рішення, самостійність, винахідливість, прагнення мати власну думку. При крайніх високих оцінках схильність до протиставлення себе групі та бажання в ній домінувати.

За фактором Q3 у підлітків ми отримали високі показники у 42%. Це свідчить про їх цілеспрямованість, сильну волю, вміння контролювати свої емоції і поведінку.

За фактором Q4 у підлітків ми отримали високі показники у 58%. Це свідчить про їх зібраність, енергійність, напруженість, фрустрованість, підвищену мотивацію, занепокоєння, напруженість, дратівливість.

За фактором MD серед підлітків ми отримали високі показники у 78% це свідчить про їх переоцінку своїх можливостей, самовпевненість і задоволеність собою.

Отже, за отриманими результатами ми можемо зазначити, що основними рисами, які можуть мати вплив на крадіжництво: емоційна нестійкість, імпульсивність; дратівливість, втомлюваність, прагнення покласти відповідальність за помилки на оточуючих, безпечність, самовпевненість, безтурботність, переоцінка своїх можливостей, самовпевненість, низька

нормативність. Однак, інші риси, які ми виявили за даною методикою в більшості підлітків вказують, що у кожної людини можуть бути компенсаторні якості що сприяють уникненню прагнення через крадіжництво задовольняти емоційні і фізичні потреби.

Звернемося до аналізу результатів за методикою виявлення локусу-контролю особистості Дж.Роттера (табл. 3.9):

Таблиця 3.9

Показники локусу-контролю особистості за методикою Дж.Роттера

Показники	Нижче середнього	Вище середнього
Загальна інтернальність	52%	48%
Інтернальність у сфері досягнень	54%	46%
Інтернальність у сфері невдач	72%	28%
Інтернальність у сімейних стосунках	44%	56%
Інтернальність у навчанні	68%	32%
Інтернальність у міжособистісних стосунках	54%	46%
Інтернальність у сфері здоров'я і хвороби	52%	48%

За методикою УСК ми зясували, що за шкалою загальної інтернальності в 48% респондентів мають високий показник, що відповідає високому рівню суб'єктивного контролю над будь-якими значущими ситуаціями. Такі люди вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті були результатом їх власних дій, що вони можуть ними керувати, і, таким чином, вони відчують свою власну відповідальність за ці події і за те, як складається їхнє життя в цілому.

Узагальнення різних експериментальних даних дозволяє говорити про інтерналів, як про більш впевнених в собі, більш спокійних і доброзичливих, більш популярних в порівнянні з екстерналами. Їх відрізняє більш позитивна система ставлень до світу і велика усвідомленість сенсу і цілей життя. Низький показник за шкалою набрали 52% респондентів. Такий результат відповідає низькому рівню суб'єктивного контролю. Такі випробувані не бачать зв'язку між своїми діями і значущими для них подіями їхнього життя, не вважають

себе здатними контролювати їх розвиток і вважають, що більшість їх є результатом випадку або дій інших людей. Узагальнення різних експериментальних даних дозволяє говорити про екстерналів як про людей з підвищеною тривожністю, стурбованістю. Їх відрізняє конформність, менша терпимість до інших і підвищена агресивність, менша популярність в порівнянні з інтерналами

Дослідження самооцінок людей з різними типами суб'єктивного контролю показало, що люди з низькою загальною інтернальністю характеризують себе як егоїстичних, залежних, нерішучих, несправедливих, метушливих, ворожих, невпевнених, нещирих, несамостійних, дратівливих. Люди з високим УСК вважають себе добрими, незалежними, рішучими, справедливими, здібними, дружелюбними, чесними, самостійними, незворушними. Таким чином, УСК пов'язаний з відчуттям людиною своєї сили, гідності, відповідальності за те, із самоповагою, соціальною зрілістю і самостійністю особистості.

Шкала інтернальності в області досягнень. Високі показники за цією шкалою в 46% респондентів відповідають високому рівню суб'єктивного контролю над емоційно позитивними подіями і ситуаціями. Такі люди вважають, що вони самі домоглися всього того гарного, що було і є в їхньому житті, і, що вони здатні з успіхом досягати своїх цілей в майбутньому.

Низькі показники за шкалою Ід в решти 54% респондентів свідчать про те, що людина приписує свої успіхи, досягнення і радості зовнішнім обставинам - везінню, щасливій долі або допомозі інших людей.

Шкала інтернальності в області невдач. Високі показники за цією шкалою в 28% респондентів говорять про розвинене почуття суб'єктивного контролю по відношенню до негативних подій і ситуацій, що проявляється в схильності звинувачувати самого себе в різноманітних неприємностях і стражданнях.

Низькі показники Ін в 72% респондентів свідчать про те, що менеджери схильні приписувати відповідальність за подібні події іншим людям або вважати їх результатом невезіння. Це дуже тривожний показник, оскільки

більшість вибірки є екстерналами з приводу невдач – вони не вважають їх зоною своєї відповідальності, а перекладають її на інших чи на фатум. Це зона, що потребує особистісного зростання для них.

Шкала інтернальності в сімейних відносинах. Високі показники Іс в 56% респондентів означають, що вони вважають себе відповідальними за події, що відбуваються в їх родині.

Низький Іс в 44% менеджерів вказує на те, що вони вважають не себе, а своїх родичів причиною значущих ситуацій, що виникають в родині. Це також дуже тривожна тенденція, що безумовно негативно впливає на шлюб і стосунки між партнерами.

Шкала інтернальності в області навчання. Високий Ін в 32% підлітків свідчить про те, що вони вважають свої дії важливим фактором організації власної навчальної діяльності, в складних відносинах в колективі, у своєму просуванні тощо.

Низький Ін в 68% підлітків вказує на те, що респонденти схильні приписувати більш важливе значення зовнішнім обставинам - вчителям, однокласникам, везінню - невдачі.

Шкала інтернальності в області міжособистісних стосунків. Високий показник Ім в 46% підлітків свідчить про те що вони вважають себе в силах контролювати свої формальні і неформальні відносини з іншими людьми викликати до себе повагу і симпатію, вважають саме себе відповідальними за побудову міжособистісних відносин з оточуючими.

Низький Ім в решті 54% підлітків навпаки вказує на те що людина не може активно формувати свої коло спілкування і схильна вважати свої міжособистісні відносини результатом активності партнерів, людина схильна приписувати більш важливе значення в цьому процесі обставинам, випадку або оточуючим її людям. Також цей показник потребує психологічної корекції і особистісного зростання.

7. Шкала інтернальності стосовно здоров'я і хвороби. Високі показники в 52% підлітків свідчать про те, що випробувані вважають себе багато в чому

відповідальними за своє здоров'я. Якщо вони хворі, то звинувачують в цьому самого себе і вважають, що одужання багато в чому залежить від їх дій.

Люди з низьким Із 48% підлітків вважають здоров'я і хворобу результатом випадку і сподіваються на те, що одужання прийде в результаті дій інших людей, насамперед лікарів.

Отже, в результаті застосування методики УСК можна стверджувати, що рівень суб'єктивного контролю є проблемною зоною для підлітків і точкою особистісного зростання особливо у сферах невдач і навчання. Звернення з цього питання до психолога, психотерапевта дуже рекомендується.

Розглянемо результати за методикою дослідження готовності до ризику Р.Шуберта (табл. 3.10):

Таблиця 3.10

Показники рівня розвитку готовності до ризику за методикою Р.Шуберта

Рівень розвитку схильності до ризику	Виявлено
Високий, схильні до ризику	28%
Середній	46%
Низький, дуже обережні	26%

Висока готовність до ризику супроводжується низькою мотивацією уникнення невдач (захистом) і виражена у 28% респондентів. Готовність до ризику достовірно пов'язана прямо пропорційно з кількістю допущених помилок. Дослідження інших вчених дали також такі результати: – з віком готовність до ризику падає – у більш досвідчених працівників готовність до ризику нижче, ніж недосвідчених, у жінок готовність до ризику реалізується за інших умов, ніж у чоловіків; у військових командирів та керівників підприємств готовність до ризику вища, ніж у студентів; зі зростанням знедоленості особистості, в ситуації внутрішнього конфлікту зростає готовність до ризику, в умовах групи готовність до ризику проявляється сильніше, ніж при діях поодиночі, та залежить від групових очікувань. Можна зазначити що готовність до ризику виражена у достатньо великої частки респондентів, що

говорить про їх схильність нехтувати наслідками, орієнтуватися на швидке отримання вигоди і тому знову таки при слабкості вольового компонента такі особи можуть становити групу ризику схильності до крадіжництва. Серед тих, хто має високий рівень розвитку схильності до ризику тільки 10% вказали, що не мають досвіду крадіжництва (що може бути соціально бажаною відповіддю). Всі інші в анамнезі мали досвід крадіжництва або поодинокий, або декілька разів.

Середній рівень розвитку схильності до ризику має 46% підлітків. Такий показник вважається оптимальним, оскільки людина може не чіплятися за старе у разі потреби і пробувати щось нове, навіть коли не до кінця впевнена у результати. Проте готовність до ризику передбачає розвиток передбачливості, обережності і вольового стримування від занад-то високого ризику і високої ймовірності невдачі.

Низький рівень розвитку схильності до ризику виявлений у 26% респондентів. Такі підлітки є дуже обережними, уникають невдач, мають слабку орієнтацію на успіх. В них сильно розвинутий вольовий компонент і механізми стримування, вони важко йдуть у новий досвід, консервативні. Такі особи будуть найменш схильними до крадіжництва бо не прагнуть до ризику і уникають його всіма силами.

Отже, за методикою готовності до ризику за методикою Р.Шуберта ми встановили, що більшість підлітків має середній рівень прагнення до ризику, що є оптимальним показником відкритості людини новому досвіду, можливості зміни і перетворення поведінки, проте такий рівень розвитку дозволяє адекватно оцінювати наслідки своєї поведінки і за потреби стримувати себе. Високий рівень розвитку схильності до ризику має 28% респондентів що говорить про підлітків, які мають схильність шукати гострі відчуття від перебування у ризикованих обставинах і потенційно є налаштованих до таких небезпечних форм економічної поведінки як крадіжництво.

Розглянемо результати за методикою діагностики потреби до пошуку відчуттів М.Цукермана:

Таблиця 3.11

**Показники рівня розвитку потреби у пошуку відчуттів за методикою
М.Цукермана серед підлітків**

Рівень розвитку потреби у пошуку відчуттів	Виявлено
Високий	16%
Середній	58%
Низький	26%

Пошук нових відчуттів має велике значення для людини, оскільки стимулює емоції та уяву, розвиває творчий потенціал, що зрештою веде до її особистісного зростання.

Високий рівень потреб у відчуттях виявлений у 16% підлітків позначає наявність потягу, можливо, безконтрольного, до нових, «лоскочучих нервів» вражень, що часто може провокувати випробуваного на участь у ризикованих авантюрах та заходах. Саме цей % підлітків потенційно є групою ризику для розвитку схильності до крадіжництва. Ними крадіжництво розглядається як спосіб задоволення потреби у «гострих» відчуттях.

Середній рівень потреби у пошуку відчуттів виявлений у більшості підлітків – 58%. Він свідчить про вміння контролювати такі потреби, про поміркованість у їхньому задоволенні, тобто з одного боку – про відкритість новому досвіду, з іншого боку – про стриманість та розважливість у необхідних моментах життя.

Низький рівень потреб у відчуттях виявлений у 26% підлітків. Він означає наявність передбачливості та обережності на шкоду отриманню нових вражень (і інформації) від життя. Випробовуваний з таким показником віддає перевагу стабільності та впорядкованості невідомому і несподіваному в житті. Такі респонденти найменше можуть бути схильні до крадіжництва через свою поміркованість і відсутність вираженого прагнення переживати сильні емоції. Сильні емоції таких респондентів скоріше пригнічують і не викликають залежності від них.

Отже, за методикою Цукермана групою ризику стосовно розвитку крадіжництва є 16% підлітків. За результатами анкети вони всі аби мали поодинокий досвід крадіжництва або навіть вчиняли крадіжку декілька раз. Така психологічна схильність хоча і не є «поганою» рисою по собі, проте потребує розвитку вольового компоненту особистості щоби підліток міг зважувати і обирати як йому діяти, враховуючи наслідки своїх дій, а не просто піддавався імпульсу.

Розглянемо результати за методикою «Суверенність психологічного простору особистості» Нартової-Бочавер С.К (табл.312).

Таблиця 3.12

Показники суверенності психологічного простору підлітків

Сфери суверенності	Виражена
Суверенність фізичного тіла	86%
Суверенність території	66%
Суверенність світу речей	52%
Суверенність звичок	54%
Суверенність соціальних зв'язків	68%
Суверенність цінностей	44%
Суверенність психологічного простору особистості	56%

1. Суверенність фізичного тіла (СФТ) людини виражена у 86% підлітків. Вона констатується у відсутності спроб порушити її соматичний добробут, а депривованість - у переживанні дискомфорту, викликаного дотиками, запахами, примусом у відправленні його фізіологічних потреб.

2. Суверенність території (СТ) людини виражена у 66% підлітків. означає переживання безпеки фізичного простору, на якому знаходиться людина (особистої частини або власної кімнати, ігрової моделі житла), а депривованість - відсутність територіальних кордонів.

3. Суверенність світу речей (СВ) людини виражена у 52% підлітків. Мається на увазі повагу до особистої власності людини, розпоряджатися якою може тільки вона, а депривованість - невизнання її права мати особисті речі.

4. Суверенність звичок (СП) людини виражена у 54% підлітків. - це прийняття тимчасової форми організації життя людини, а депривованість - насильницькі спроби змінити комфортний для суб'єкта розпорядок.

5. Суверенність соціальних зв'язків (СС) людини виражена у 68% підлітків. Виражає право мати друзів та знайомих, які можуть схвалюватися близькими, а депривованість - контроль за соціальним життям людини.

6. Суверенність цінностей (СЦ) людини виражена у 44% підлітків. має на увазі свободу смаків і світогляду, а депривованість - насильницьке прийняття неблизьких цінностей.

Загальний показник суверенності психологічного простору виражений на високому рівні у 56% підлітків.

Отже, за методикою «Суверенність психологічного простору особистості» Нартової-Бочавер С.К ми можемо бачити, що достатньо велика частка підлітків має проблеми із відстоюванням своєї суверенності психологічного простору. Найменшою є суверенність цінностей – дорослі і інші діти найменше рахуються із дотриманням суверенності у цій сфері. Найбільше дотримуються суверенності фізичного тіла, проте відношення до неї як до обов'язкової все одно актуальне не для всіх.

Кореляційний аналіз даних. Для встановлення зв'язків між досліджуваними змінними ми використали коефіцієнт кореляції Спірмена, який застосовують з метою статистичного вивчення зв'язку між явищами. Даний критерій ми вибираємо тому що після перевірки вибірки на нормальність розподілу за непараметричним критерієм Колмогорова - Смірнова, ми маємо шкали, розподіл яких відхиляється від нормального.

Для встановлення кореляційних зв'язків ми здійснили такі процедури у програмі SPSS: «Анализ»-«Корреляции». Переносимо змінні, що нас цікавлять в діалогове вікно і ставимо флажок на коефіцієнті кореляції Спірмена (з Пірсона знімаємо флажок). В підсумковій таблиці нас цікавить показник кореляції і його значимість.

В результаті кореляційного аналізу ми можемо встановити такі зв'язки (табл. 3.13) між соціально-психологічними чинниками адаптації і мотивації підлітка:

Таблиця 3.13

Значимі кореляції

Показник	Кількість спроб крадіжки майна		Кількість спроб крадіжки ідей	
	Коеф-т кореляції	Знач-ть	Коеф-т кореляції	Знач-ть
Емоційна стійкість - нестійкість (С)	0,473	0,006	0,398	0,016
Почуття - нормативність (G)	0,487	0,0001	0,431	0,0001
Низький самоконтроль - високий (Q3)	0,440	0,016	0,393	0,015
Підкореність - домінантність (E)	0,410	0,004	0,512	0,003
Жорстокість - чутливість (I)	-0,344	0,012	-0,396	0,015
Конформізм - нонконформізм (Q2)	0,422	0,008	0,492	0,009
Загальна інтернальність	-0,432	0,008	-0,394	0,012
Інтернальність у сфері досягнень	-0,459	0,0001	-0,484	0,0001
Інтернальність у сфері невдач	-0,556	0,0001	-0,523	0,0001
Суверенність фізичного тіла	-0,568	0,0001	-0,696	0,0001
Суверенність території	-0,421	0,008	-0,321	0,028
Суверенність світу речей	-0,767	0,0001	-0,567	0,001
Схильність до ризику	0,566	0,0001	0,465	0,001
Схильність до пошуку відчуттів	0,761	0,0001	0,562	0,001

Отже, в результаті кореляційного аналізу ми встановили, що кількість спроб крадіжки майна і ідей пов'язані із такими психологічними характеристиками:

- емоційна нестійкість – чим вона вища, тим вище схильність до крадіжки;
- нормативність – чим вона нижча, тим вища схильність до крадіжки;

- низький самоконтроль – чим він нижчий, тим вища схильність до крадіжки;
- домінантність - чим вона вища, тим вище схильність до крадіжки;
- жорстокість - чим вона вища, тим вище схильність до крадіжки;
- нонконформізм - чим він вищий, тим вище схильність до крадіжки;
- загальна інтернальність - чим вона нижча, тим вища схильність до крадіжки;
- інтернальність у сфері досягнень - чим вона нижча, тим вища схильність до крадіжки;
- інтернальність у сфері невдач - чим вона нижча, тим вища схильність до крадіжки;
- суверенність фізичного тіла - чим вона нижча, тим вища схильність до крадіжки;
- суверенність території - чим вона нижча, тим вища схильність до крадіжки;
- суверенність світу речей - чим вона нижча, тим вища схильність до крадіжки.
- схильність до ризику - чим вона вища, тим вище схильність до крадіжки.
- схильність до пошуку відчуттів - чим вона вища, тим вище схильність до крадіжки.

Регресійний аналіз даних. Наступним етапом нашого емпіричного дослідження є регресійний аналіз даних для виявлення психологічних чинників схильності до крадіжок (табл.3.14-15).

Для початку висунемо припущення, що на схильність до крадіжок впливають показники за такими шкалами, як емоційна нестійкість, нормативність, низький самоконтроль, домінантність, жорстокість, нонконформізм, загальна інтернальність, інтернальність у сфері досягнень, інтернальність у сфері невдач, суверенність фізичного тіла, суверенність

території, суверенність світу речей, схильність до ризику, схильність до пошуку відчуттів (які попередньо прокорелювали з показником схильності до крадіжництва майна і ідей).

Для побудови регресійної моделі ми використовуємо метод «Покроковий» або Stepwise. Прямий покроковий метод по черзі включає в регресійне рівняння кожен змінну, починаючи з тої, яка найбільш тісно корелює з залежною змінною до тих пір, поки р-рівень значимості бета-коефіцієнта останньої з включених змінних не перевищить задане значення (за замовчуванням - 0,1).

Вихідні дані представляють собою 15 змінних (емоційна нестійкість, нормативність, низький самоконтроль, домінантність, жорстокість, нонконформізм, загальна інтернальність, інтернальність у сфері досягнень, інтернальність у сфері невдач, суверенність фізичного тіла, суверенність території, суверенність світу речей, схильність до ризику, схильність до пошуку відчуттів, схильність до крадіжництва майна (Y)) для 50 об'єктів.

В програмі SPSS ми здійснюємо такі процедури:

1. Вибираємо Analyze> Regression (Регресійний)> Linear ... (Лінійний).
2. У основному вікні діалогу Linear Regression (Лінійний регресійний) виділяємо і переносимо з лівого вікна змінні при допомозі кнопки >: залежну змінну (Y) в праве верхнє вікно (Dependent), незалежні змінні (емоційна нестійкість, нормативність, низький самоконтроль, домінантність, жорстокість, нонконформізм, загальна інтернальність, інтернальність у сфері досягнень, інтернальність у сфері невдач, суверенність фізичного тіла, суверенність території, суверенність світу речей, схильність до ризику, схильність до пошуку відчуттів) - в праве друге зверху вікно (Independents).

3. У тому ж вікні діалогу вибираємо метод. Для цього у вікні Method (Метод) замість прийнятого за замовчуванням стандартного методу (Enter) за допомогою кнопки > вибираємо один з покрокових методів, в даному випадку - Forward (Прямий).

4. Для обчислення та збереження оцінок залежної змінної в тому ж вікні діалогу натискаємо клавішу Save ... (Зберегти). У вікні діалогу в розділі Predicted Values (Передбачені оцінки) відзначаємо флажком Unstandardized (Не стандартизовані). Натискаємо Continue (Продовжити).

5. Після вказівки всіх установок в основному вікні діалогу Linear Regression (Лінійний регресійний) натискаємо ОК і отримуємо результати.

Як ми бачимо шляхом покрокового методу «Виключені змінні», що з першої моделі видалено змінні емоційна нестійкість, низький самоконтроль, домінантність, жорстокість, нонконформізм, схильність до ризику, схильність до пошуку відчуттів. Ці змінні в 1 моделі не чинять суттєвого впливу на залежну змінну і в даному випадку незалежними змінними не виступають. В другій моделі виключеними є емоційна нестійкість, домінантність, жорстокість, нонконформізм, схильність до ризику, схильність до пошуку відчуттів. Ці змінні не мають достатнього рівня значимості для передбачення залежної змінної.

Достовірно зрегресували в нас змінні нормативність, низький самоконтроль, загальна інтернальність, інтернальність у сфері досягнень, інтернальність у сфері невдач, суверенність фізичного тіла, суверенність території, суверенність світу речей.

В нас утворилося дві моделі покроковим методом. З таблиці дисперсійного аналізу ми бачимо значимість критерію Фішера для першої моделі 0,001 і для другої 0,000, тобто обидві отримані регресійні моделі можуть бути інтерпретовані і результати передбачення можна прийняти до уваги.

Розглянемо 2 модель в таблиці «Коэффициенты». Показник суверенності фізичного тіла найбільше чинить вплив на схильність до крадіжництва ($p=0,001$; $t=3,489$, $B=-1,115$). Ця змінна найкраще передбачає залежну. Нормативність ($p=0,001$; $t=3,285$, нестандартизований показник $B=-1,011$), низький самоконтроль ($p=0,001$; $t=3,189$, нестандартизований показник $B=0,995$), загальна інтернальність ($p=0,001$; $t=2,989$, нестандартизований

показник $B=-0,945$), інтернальність у сфері досягнень($p=0,001$; $t=2,755$, нестандартизований показник $B=-0,921$), інтернальність у сфері невдач($p=0,001$; $t=2,789$, нестандартизований показник $B=-0,415$), суверенність території ($p=0,001$; $t=2,489$, нестандартизований показник $B=-0,398$), суверенність світу речей($p=0,001$; $t=2,189$, нестандартизований показник $B=-0,115$). Цю модель можна вважати підсумковою.

Таблиця 3.14

Результати регресійного аналізу стосовно залежної змінної «схильність до крадіжництва»

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти		
	B	Стд. помилка	Бета	t	Знч.
2 (Константа)	17,173	2,611		6,577	,000
Суверенність тіла	-1,115	,306	-,439	3,489	,001
Нормативність	-1,011	,355	-,290	3,285	,001
Низький самоконтроль	,995	,234	,236	3,189	,000
Загальна інтернальність	-,945	,228	-,342	2,989	,001
Інтернальність у сфері досягнень	-,921	,211	-,238	2,755	,001
Інтернальність у сфері невдач	-,415	,198	-,256	2,789	,001
Суверенність території	-,398	,187	-,123	2,489	,001
Суверенність світу речей	-,115	,234	-,196	2,189	,001

а. Залежна змінна: Схильність до крадіжництва

З підсумкової моделі ми будемо рівняння регресії, що дає змогу передбачити рівень громадянської відповідальності.

Y (схильність до крадіжництва) = 17,173 - 1,115 *(суверенність фізичного тіла) - 1,011*(нормативність) + 0,995* (низький самоконтроль) - 0,945* (загальна інтернальність) - 0,921*(інтернальність у сфері досягнень) - 0,415* (інтернальність у сфері невдач) - 0,398* (суверенність території) - 0,115 *(суверенність світу речей).

Звідси ми можемо зробити висновок, що саме змінні суверенність фізичного тіла, нормативність, низький самоконтроль, загальна екстернальність, інтернальність у сфері досягнень, інтернальність у сфері невдач, суверенність території, суверенність світу речей дають можливість найчіткіше передбачити залежну змінну.

Отже, виділені у припущенні показники підтвердились частково. Зокрема з виділених показників за такими шкалами: емоційна нестійкість, нормативність, низький самоконтроль, домінантність, жорстокість, нонконформізм, загальна інтернальність, інтернальність у сфері досягнень, інтернальність у сфері невдач, суверенність фізичного тіла, суверенність території, суверенність світу речей, схильність до ризику, схильність до пошуку відчуттів передбачає схильність до крадіжництва лише змінні суверенність фізичного тіла, нормативність, низький самоконтроль, загальна інтернальність, інтернальність у сфері досягнень, інтернальність у сфері невдач, суверенність території, суверенність світу речей. Емоційна нестійкість, домінантність, жорстокість, нонконформізм, схильність до ризику, схильність до пошуку відчуттів - не мають достатнього рівня значимості для передбачення залежної змінної. Отже, в результаті нашого емпіричного дослідження можна зробити висновок, що психологічними чинниками схильності до крадіжництва є суверенність фізичного тіла, нормативність, низький самоконтроль, загальна інтернальність, інтернальність у сфері досягнень, інтернальність у сфері невдач, суверенність території, суверенність світу речей.

Для оцінки розбіжностей між групами ми використали критерій Краскала-Уолліса, оскільки в нас 3 незалежних вибірки (ті в кого не було випадків крадіжництва ідей чи майна, ті у кого були поодинокі і ті, у кого вони систематичні). Оскільки критерій є непараметричним і працює за принципом критерію Мана-Уїтні, то перевіряти дані на нормальність розподілу додатково немає сенсу.

Таблиця 3.15

Розбіжності між групами за критерієм Краскала-Уолліса

Показник методики	Значимість	Немає схильності до крадіжництва	Поодинокі випадки крадіжок (1-2)	Систематичні крадіжки
суверенність фізичного тіла	0,002	36,10	22,38	19,03
нормативність	0,0001	44,88	35,75	10,88
низький самоконтроль	0,0001	23,10	34,93	43,48
загальна інтернальність	0,0001	40,30	39,50	11,70
інтернальність у сфері досягнень	0,0001	44,35	29,88	17,28
інтернальність у сфері невдач	0,012	41,23	35,34	12,23
суверенність території	0,023	36,17	26,28	17,27
суверенність світу речей	0,001	39,04	29,01	12,28

Примітка: не виявлені крадіжки майна і ідей у 18 осіб, поодинокі випадки -26 осіб і систематичні випадки – в 6 осіб

Щоб обрахувати критерій Краскала-Уолліса нами були зроблені такі операції у програмі SPSS:

Вибираємо Analyze > Nonparametric Tests > K-Independent Samples... (для незалежних вибірок).

У вікні діалогу виділяємо і переносимо за допомогою кнопки > з лівого вікна потрібні змінні в праве верхнє вікно (Test Variable (s)); назначаємо групуючу змінну, яка ділить вибірку на підгрупи (Grouping Variable). Натискаємо кнопку Define Range і задаємо діапазон градації групуючої змінної (градації повинні нумеруватися поспіль) - від мінімуму (Minimum) до максимуму (Maximum) . Натискаємо Continue. Натискаємо ОК.

Отримуємо результати у вигляді двох таблиць, з яких можна зробити висновок про значущість відмінностей між порівнюваними змінними:

- якщо p -рівень $\leq 0,05$, то відмінності між вибірками є статистично значущими;
- якщо p -рівень $> 0,05$, то відмінності між вибірками не є статистично значущими.

Після встановлення рівня значущості відмінностей необхідно визначити напрямок відмінностей за допомогою таблиці середніх рангів.

В результаті застосування критерію Краскала-Уоллеса ми можемо спостерігати, що група не схильна до крадіжництва має вищу ніж дві інші групи суверенність фізичного тіла, нормативність, самоконтроль, загальну інтернальність, інтернальність у сфері досягнень, інтернальність у сфері невдач, суверенність території і світу речей. Така людина поважає і не посягає на чуже тіло, чужий психологічний і фізичний простір, чуже майно. Крім того вона бере відповідальність переважно на себе за свої досягнення і невдачі, те, як розвивається її життя, слідує суспільним правилам і має розвинену волюву і емоційну саморегуляцію.

Група, схильна до систематичних крадіжок майна чи ідей характеризується нижчою ніж у двох інших груп суверенністю фізичного тіла, нормативністю, самоконтролем, загальною інтернальністю, інтернальністю у сфері досягнень, інтернальністю у сфері невдач, суверенністю території і світу речей. Така людина має складності із повагою до чужого тіла, чужого психологічного і фізичного простору, чужого майна, оскільки сама не мала досвіду поваги до себе. Крім того вона покладає відповідальність переважно на інших за свої досягнення і невдачі, за те, як розвивається її життя, уникає чи порушує суспільні правила і має не розвинену волюву і емоційну саморегуляцію.

3.3. Методичні рекомендації психологам закладів загальної середньої освіти щодо запобігання крадіжництва серед учнів підліткового віку

Із метою профілактики крадіжництва серед підлітків були запропоновані спеціальні тренінгові заняття, що спрямовані на просвіту і корекцію відношення до крадіжництва серед молоді.

Тема: Профілактика злочинства серед підлітків.

Мета: розвиток самосвідомості, поваги до себе та інших людей; навчання аналізу факторів ризику крадіжки та прийняття рішення у ситуації вибору.

Завдання:

- Дати інформацію про значення поняття «крадіжництво»;
- Визначити та обговорити причини крадіжки серед підлітків;
- Обговорити наслідки крадіжництва у підлітковому віці;
- Пропрацювати можливі способи вирішення життєвих проблем без застосування крадіжки.

Матеріали необхідні для заняття: дошка, маркери (крейда), великий конверт, аркуші паперу.

Підготовка до заняття: Підготуйте конверти з геометричними фігурами (трикутник, коло, квадрат, ромб та прямокутник) для кожного учасника; 4 картки з розповіддю та питаннями до них; 4 картки із завданнями для створення проектів.

Хід заняття:

Енергізатор: «Ладушки».

Усі учасники групи розраховуються на "перший", "другий". Перші номери утворюють зовнішнє коло, а другі - внутрішній. Обидва кола стоять обличчям один до одного.

За сигналом ведучого, підлітки, що стоять навпроти один одного, починають грати в «Долоні». Необхідно досягти злагодженого виконання вправи, не збиваючись і розмовляючи. Ведучий дає сигнал: "Зміна". Обидва кола зупиняються, і хлопці із зовнішнього кола роблять крок праворуч для зміни партнера. Потім знову продовжують грати в долоньки.

Необхідно пройти повне коло, змінюючи партнерів, і повернутися до найпершого.

Мозковий штурм. (Час-15 хвилин).

Розділіть дошку на дві частини. Зазначте одну частину «Причини крадіжництва». Попросіть назвати причини, через які підлітки починають красти. Запишіть відповіді. Обговоріть деякі причини та обставини життя, які сприяють крадіжці у підлітковому віці. Наприклад, особистісна дисгармонія (неадекватна самооцінка, підвищений рівень домагань), проблеми у взаєминах із важливим дорослим, неувага до дитини, відкидання, протест, ревності, суперечливість бажань, низька переносимість труднощів, фінансові труднощі, вживання алкоголю, ПАР; утриманська позиція, досвід перебування в асоціальному середовищі, бродяжництво.

Групова дискусія.

Запитайте, чи справді можна за допомогою крадіжки вирішити свої проблеми? Чи допоможе злочинство вирішити конфлікт між індивідом та суспільством? Наприклад, коли підліток, який потрапив у важку життєву ситуацію, починає красти, він не займається вирішенням цієї ситуації, проте може ускладнити її, і навіть створити нову проблему (бродяжництво, бійка, привід до міліції). Підкресліть, що крадіжка впливає взаємовідносини з однолітками, і підліток, що краде, може засуджуватися і стати ізгоем у значній для нього групі. Зверніть увагу, що в нашій країні присвоєння чужого майна заборонено законом і переслідується у вигляді покарання залежно від тяжкості злочину.

Скажіть, що більшість підлітків ніколи не крали. Попросіть назвати причини, які утримують підлітків від крадіжництва. Проводьте опитування до тих пір, поки список причин утримують підлітків від крадіжництва побільшає, ніж причини красти. Запишіть відповіді на другій частині дошки під назвою «Причини, які утримують підлітків від крадіжки».

Групова дискусія.

Обговоріть відповіді. Особливу увагу зверніть на причини не красти, на фактори захисту, що утримують підлітків від злочинства, пов'язані з безпосереднім впливом на поведінку та репутацію серед однолітків: нервозність, брехня, демонстративність, хвальба чи невпевненість у собі, наростання конфліктів, коливання настрою, підвищення рівня тривожності, підозрілість, докори совісті.

Вправа "5 висловлювань" (Час – 10 хвилин).

Завдання: з'ясування ставлення дітей до крадіжки.

На ватмані написано 5 висловлювань. Навпроти кожного намальована якась геометрична фігура. Учасникам видаються конверти, у яких присутні ці фігури. Пропонується вибрати ті висловлювання, з якими вони згодні, і кинути в загальний конверт геометричні фігури, що відповідають обраним висловлюванням. Потім проводиться підрахунок фігур, які відповідають кожному висловлюванню і кількість голосів записується навпроти кожного їх. Таким чином, перед очима – соціологічне опитування. За результатами опитування проводиться обговорення.

Висловлювання:

Усі люди крадуть (коло).

Я ніколи в житті нічого не крав (трикутник).

Зі мною були випадки, коли я брав чужу річ (квадрат).

Я вважаю, що крадіжка – це проблема (ромб).

Щодо крадіжництва, я завжди роблю так, як роблять мої друзі (прямокутник).

Міні-лекція. (Час – 5 хвилин).

Головні тези.

Правопорушення - дія, що суперечить закону, що порушує норми права. За правопорушення законом передбачається юридична відповідальність.

Злочин - за кримінальним правом - винне скоєне суспільно небезпечне діяння, заборонене Кримінальним Кодексом під загрозою покарання.

Злочин - у соціології - форма девіантної поведінки, яка досягла ступеня соціальної небезпеки, яка визначається кримінальним законом.

Розкрадання (крадіжка) - у кримінальному праві - вчинене з корисливою метою протиправне безоплатне вилучення майна на користь винного, що завдало шкоди власнику чи іншому власнику цього майна. Розрізняють види розкрадань: крадіжка, грабіж, розбій, шахрайство, здирство.

Дрібне розкрадання - розкрадання чужого майна, вартість якого перевищує мінімальний розмір оплати праці, встановлений законодавством. Дрібне розкрадання майна тягне за собою накладення адміністративного штрафу або адміністративний арешт.

Грабіж - відкрите розкрадання, скоєне без насильства чи з насильством, не небезпечним життя і здоров'я потерпілого.

Насильницький грабіж - відкрите розкрадання чужого майна із застосуванням насильства, не небезпечного життя і здоров'я, або із загрозою безпосереднього застосування такого насильства.

Крадіжка - злочин проти власності; таємне розкрадання чужого майна, розкрадання за несанкціонованого проникнення. Дрібна крадіжка – розкрадання з окремих місць.

Розбій – злочин проти власності; напад з метою розкрадання чужого майна, скоєний із насильством, небезпечним для життя та здоров'я, або з загрозою застосування такого насильства.

Робота у групах кооперативного навчання. (Час – 15 хвилин).

Скажіть, що зараз учасники обговорюватимуть наслідки крадіжництва.

Розділіть учасників на 4 групи кооперативного навчання за допомогою енергізатора «Букет».

Ведучий розподіляє по колу назви 4 квітки між усіма учасниками (наприклад: фіалка, мімоза, астра, лілія). Кожен учасник запам'ятовує назву квітки, яка йому дісталася. Коли ведучий називає назву якоїсь квітки (або 2

квітки), учасники, яким відповідає ця назва, змінюються місцями. Коли ведучий каже: "Букет", то всі учасники міняються місцями.

Після закінчення вправи, учасники з однаковою назвою квітки утворюють одну групу (5-6 осіб) для подальшої роботи.

Попросіть учасників розподілити ролі групи (провідний, доповідач, секретар, хронометрист, генератор ідей, критик). Дайте групам завдання.

Мінітвір:

Жив-був на світі хлопчик, звичайнісінький, такий як багато підлітків. І сталося так, що хлопчик узяв чужу річ...

Будь ласка, групою продовжіть розповідь. У вас є 5 хвилин.

Група 1 продовжує розповідь, враховуючи негативний вплив наслідків крадіжки на репутацію хлопчика (думка однолітків, значних дорослих);

Група 2 -враховуючи негативний вплив на поведінку хлопчика;

Група 3 - з огляду на негативний вплив на особисті переживання підлітка;

Група 4- з огляду на негативний вплив на моральні якості особистості.

Послідовно заслухайте міні-твори груп. Проведіть обговорення.

Рекомендації ведучому: На прикладі прислів'їв типу «На чужому нещасті щастя не побудуєш» і в процесі обговорення творів необхідно підвести учасників до того, що красти погано, це небезпечний шлях, у суспільстві крадіжка засуджується та переслідується законом.

Міні-лекція. (Час – 5 хвилин).

Відповідальність - обов'язок та готовність суб'єкта відповідати за скоєні дії, вчинки та їх наслідки. Залежно від характеру санкцій, що застосовуються, розрізняють відповідальність юридичну, матеріальну, моральну, політичну і т.д.

Презумпція невинності - у кримінальному праві - положення, згідно з яким обвинувачений вважається невинним, доки його вина не буде доведена в установленому законом порядку. Презумпція невинності забезпечує охорону прав особи, виключає необґрунтовані звинувачення та засудження.

Обов'язок загладити заподіяну шкоду - примусова міра виховного впливу, яка може бути призначена неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості. Обов'язок загладити заподіяну шкоду призначається з врахуванням майнового стану неповнолітнього та наявності у нього відповідних трудових навичок.

Обмеження дозвілля та встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього - примусова міра виховного впливу, яка може бути призначена неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості. Цей захід може передбачати:

- заборона відвідування певних місць;
- заборона використання певних форм дозвілля;
- обмеження перебування поза будинком та ін.

Передача під нагляд - примусова міра виховного впливу, яка може бути призначена неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості. Передача під нагляд полягає у покладанні на батьків або осіб, які їх замінюють, або на спеціалізований державний орган обов'язків з виховного впливу на неповнолітнього та контролю за його поведінкою.

Робота у групах кооперативного навчання. (Час-15 хвилин).

Об'єднайте учасників у 4 нові групи кооперативного навчання за допомогою енергізатора «Атоми та молекули».

Інструкція: Зараз ви всі зображатимете атоми, які безладно рухаються по кімнаті, мовчки. Почувши мої хлопки, ви намагатиметеся зчепитися з іншими "атомами" в молекулу, при цьому щось говорити не потрібно. У "молекулі" має бути стільки "атомів", скільки ви почуєте хлопків.

Можна зібрати "молекули" по 2, 3, ..., 6 атомів. Коли в "молекулі" буде необхідна кількість учасників, вправа зупиняється, а "молекула" стає групою для подальшої роботи.

Попросіть розподілити ролі групи (ведучий, доповідач, секретар, хронометрист, генератор ідей, критик). Дайте кожній групі картку з розповіддю

до нього. Кожна група має обговорити поведінку одного з героїв оповідання: 1 група аналізує поведінку Світлани; 2 група - Олега; 3 група – Колі; 4 група – Віки.

Попросіть прочитати розповідь, обговорити поведінку свого героя та відповісти на такі запитання:

1. Яку проблему намагався вирішити герой ситуації за допомогою крадіжки?

Чи вдалося герою вирішити свою проблему за допомогою крадіжки?

Як герой ситуації міг вирішити свою проблему без крадіжки?

Розповідь: Вова запросив поїхати на природу своїх друзів: Світлану, Олега, Колю та Віку. Вони підійшли до будівлі залізничного вокзалу, щоб купити квитки на електричку та виявили, що їм не вистачить грошей, щоб купити квитки в обидва кінці. Тут до них підійшов Діма, їхній знайомий із сусіднього двору зі своїм другом. Діма став умовляти хлопців урізноманітнити їхній відпочинок отриманням здобичі, запевняти, що невелика пригода зробить їхню прогулянку більш захоплюючою, дозволить спробувати свої сили, що красти потроху зовсім безпечно. Діти спочатку сором'язливо відмовлялися, але потім погодилися.

Світлана подумала, що трохи адреналіну їй не зашкодить, вкравши щось, вона зможе підняти собі настрій, а здобич вона віднесе старшому братові, якого образила вчора.

Олег вирішив, що крадіжка допоможе йому стати сміливішим, що хлопці перестануть вважати його «розмазнею» і зважатимуть на його думку.

Коля, будучи зразковим і шановним хлопчиком, вважав, що ніхто зі знайомих не дізнається про крадіжку, і ця невелика провина не зіпсує його ідеальної репутації.

Віка вирішила, що вона не стане лаяти себе за маленьку витівку, що вона простить собі цей непристойний вчинок.

Після того, як було здійснено крадіжку, у підлітків виникли проблеми:

Світлану так втомило переслідування міліції, що вона забігла на незнайому вулицю і впала без сил, зіпсувавши свою нову блузку.

Олег став задиратися з міліціонером, який його затримав, і опинився у кайданках.

Коля побачив, що навпроти відділення міліції, куди його вели, сиділа його сусідка по під'їзду і уважно спостерігала за подіями.

Віку так сильно мучили докори совісті, що вона почала плакати і голосити, довелося її заспокоювати та відпоювати валеріаною всім відділенням міліції.

Вислухайте звіти груп. Зверніть увагу, що крадіжка найчастіше не допомагає вирішити ситуацію, а може погіршити її, створюючи нові проблеми. Підведіть до висновку, що існує багато здорових та законних способів, які допомагають справлятися з проблемами та дозволяють фінансові труднощі. Наприклад, влаштування на роботу, економія кишенькових грошей, навчання комунікативним навичкам, робота з емоційними проблемами, формування стратегій поведінки у конфліктній ситуації, освоєння способів подолання групового тиску. Скажіть, що у разі, коли самому не вдається впоратися з життєвими проблемами, слід звертатися за допомогою до фахівців (лікаря, психолога, вихователя, педагога, міліціонера та ін.).

Робота у групах кооперативного навчання. (Час – 15 хвилин).

Розділіть учасників на 4 групи кооперативного навчання за допомогою геометричних фігур, використаних у вправі «5 висловлювань» – коло, трикутник, квадрат, ромб та прямокутник. Ті учасники, хто вибрав однакові фігури, утворюють одну групу.

Попросіть розподілити ролі групи (ведучий, доповідач, секретар, хронометрист, генератор ідей, критик). Дайте завдання:

1-а група - придумати та розповісти про 10 способів вирішити проблему браку кишенькових грошей без крадіжки.

2-а група - придумати та показати 10 способів відмови від пропозиції групи однолітків піти на крадіжку.

3-я група - продумати та продемонструвати 10 здорових способів організації підліткового дозвілля

4-а група - створити та показати рекламу якостей чи навичок підлітка, які допоможуть утримати його від крадіжки.

По закінченні роботи, запросіть групи продемонструвати свої проекти.

Висновки:

Крадіжка негативно впливає на поведінку та репутацію серед однолітків, на взаємини з оточуючими. Красти погано, це небезпечний шлях, у суспільстві крадіжка засуджується та переслідується законом. Існує багато причин, які утримують більшість підлітків та дорослих людей від крадіжки.

Енергізатор: «Паровозики».

Вправа виконується у трійках. Кожна трійка є поїздом. "Паровоз" йде першим з відкритими очима. Двоє - вагони - пересуваються за паровозом із заплющеними очима. «Паровоз» забезпечує безпеку пересування вагонів, задає швидкість руху поїзда і проводить по колу. На шляху прямування стоять перешкоди. Кожен учасник групи має побувати у ролі «паровозу».

Висновки до розділу 3

В ході емпіричного дослідження особливостей ставлення підлітків до крадіжництва та його психологічних чинників у підлітків здійснено наступне.

Поодинокі випадки привласнення майна були у 56% підлітків. В основному абсолютна більшість людей має досвід невеликої крадіжки у дитинстві або у підлітковому віці і нормально, коли вона у відповідь на таку поведінку отримує негативну реакцію дорослого і «лякається» цієї форми поведінки. Найбільшу тривогу викликають особи, які мають більше 2-3 досвідів крадіжки, або досвід крадіжки, коли навіть одна, але була достатньо суттєвою. Такі особи ймовірно мають певні особистісні особливості і особливості минулого досвіду, які провокують їх на таку форму задоволення потреб.

Схильність до привласнення чужих ідей не виявлена у більшості респондентів. Серед таких ситуацій підлітки називали: поцуплення ідеї чи назви блогу/каналу, зписування із чужої контрольної роботи без відома власника, одягатися схожим чином на когось тощо.

Більшість підлітків розуміють що крадіжкою є будь-яка дія спрямована на привласнення чужого майна чи ідей. Меншість респондентів привласнення ідей взагалі не вважають крадіжкою, а привласнення майна можна вважати крадіжкою, якщо це відбувається у великій кількості або майно є цінним.

Більшість підлітків мають адекватне уявлення про те, що крадіжка це заняття, що викликає негативні почуття у оточуючих, та людини, що цим займається, це «погана справа» і привласнення майна без дозволу володаря.

Більшість підлітків відмітили, що думають, що оточуючі переживають осуд з приводу крадіжництва і злість, коли про них йдеться.

Більшість підлітків вважає, що людина, схильна брати чуже потребує покарання за свої дії, також вважають, що така поведінка потребує психологічної корекції і виправлення. Більшість дітей вважає що це допомагає швидко вирішити свою проблему, легко отримати вигоду.

Основна частина респондентів зазначили, що привласнюючи не своє майно можна втрапити у великі неприємності, втратити довіру людей, також вони вважають, що це прямий шлях до позбавлення волі.

За методикою Кеттела ми можемо зазначити, що основними рисами, які можуть мати вплив на крадіжництво: емоційна нестійкість, імпульсивність; дратівливість, втомлюваність, прагнення покласти відповідальність за помилки на оточуючих, безпечність, самовпевненість, безтурботність, переоцінка своїх можливостей, самовпевненість, низька нормативність. Однак, інші риси, які ми виявили за даною методикою в більшості підлітків вказують, що у кожній людини можуть бути компенсаторні якості що сприяють уникненню прагнення через крадіжництво задовольняти емоційні і фізичні потреби.

В результаті застосування методики дослідження рівня суб'єктивного контролю можна стверджувати, що рівень суб'єктивного контролю є проблемною зоною для підлітків і точкою особистісного зростання особливо у сферах невдач і навчання. Звернення з цього питання до психолога, психотерапевта дуже рекомендується.

За методикою готовності до ризику за методикою Р.Шуберта ми встановили, що більшість підлітків має середній рівень прагнення до ризику, що є оптимальним показником відкритості людини новому досвіду, можливості зміни і перетворення поведінки, проте такий рівень розвитку дозволяє адекватно оцінювати наслідки своєї поведінки і за потреби стримувати себе. Високий рівень ризику схильності до ризику має 28% респондентів що говорить про підлітків, які мають схильність шукати гострі відчуття від перебування у ризикованих обставинах і потенційно є налаштованих до таких небезпечних форм економічної поведінки як крадіжництво.

За методикою Цукермана групою ризику стосовно розвитку крадіжництва є 16% підлітків. За результатами анкети вони всі або мали поодинокий досвід крадіжництва або навіть вчиняли крадіжку декілька раз. Така психологічна схильність хоча і не є «поганою» рисою по собі, проте потребує розвитку

вольового компоненту особистості щоби підліток міг зважувати і обирати як йому діяти, враховуючи наслідки своїх дій, а не просто піддавався імпульсу.

За методикою «Суверенність психологічного простору особистості» Нартової-Бочавер С.К ми можемо бачити, що достатньо велика частка підлітків має проблеми із відстоюванням своєї суверенності психологічного простору. Найменшою є суверенність цінностей – дорослі і інші діти найменше рахуються із дотриманням суверенності у цій сфері. Найбільше дотримуються суверенності фізичного тіла, проте відношення до неї як до обов'язкової все одно актуальне не для всіх.

Зокрема в результаті метематико-статистичного аналізу з виділених показників за такими шкалами: емоційна нестійкість, нормативність, низький самоконтроль, домінантність, жорстокість, нонконформізм, загальна інтернальність, інтернальність у сфері досягнень, інтернальність у сфері невдач, суверенність фізичного тіла, суверенність території, суверенність світу речей, схильність до ризику, схильність до пошуку відчуттів передбачає схильність до крадіжництва лише змінні суверенність фізичного тіла, нормативність, низький самоконтроль, загальна інтернальність, інтернальність у сфері досягнень, інтернальність у сфері невдач, суверенність території, суверенність світу речей. Емоційна нестійкість, домінантність, жорстокість, нонконформізм, схильність до ризику, схильність до пошуку відчуттів - не мають достатнього рівня значимості для передбачення залежної змінної.

Отже, в результаті нашого емпіричного дослідження можна зробити висновок, що психологічними чинниками схильності до крадіжництва є суверенність фізичного тіла, нормативність, низький самоконтроль, загальна інтернальність, інтернальність у сфері досягнень, інтернальність у сфері невдач, суверенність території, суверенність світу речей.

Із метою профілактики крадіжництва серед підлітків були запропоновані спеціальні тренінгові заняття, що спрямовані на просвіту і корекцію відношення до крадіжництва серед молоді.

Тема: Профілактика злочинства серед підлітків.

Мета: розвиток самосвідомості, поваги до себе та інших людей; навчання аналізу факторів ризику крадіжки та прийняття рішення у ситуації вибору.

Завдання:

- Дати інформацію про значення поняття «крадіжництво»;
- Визначити та обговорити причини крадіжки серед підлітків;
- Обговорити наслідки крадіжництва у підлітковому віці;
- Пропрацювати можливі способи вирішення життєвих проблем без застосування крадіжки.

ВИСНОВКИ

В ході теоретико-емпіричного дослідження нами з'ясовано психологічну суть крадіжництва підлітків як однієї з девіантних (ризикованих) форм економічної поведінки та вивчено її психологічні чинники. Зокрема здійснено наступне.

1. В процесі теоретичного аналізу наукових джерел з проблеми девіантних форм економічної поведінки особистості встановлено, що термін «крадіжництво» в психології розкрито переважно в двох підходах – біхевіористському та з точки зору девіантології. В біхевіористському підході крадіжництво представлено як схильність привласнювати чуже майно шляхом обману, взяття чужого без згоди та інформування власника майна, відбирання шляхом застосування сили, хитрощів, злодійства чи фальсифікації. В рамках вивчення крадіжництва як виду девіантної поведінки останнє трактується як делінквентна поведінка, що передбачає реалізацію людиною свого бажання заволодіти чужою власністю, чужим майном, всупереч бажанню того, хто цим майном володіє.

2. Крадіжництво кваліфіковане як форма девіантної (ризикованої) економічної поведінки особистості. Ризикована економічна поведінка особистості – вид девіантної поведінки суб'єкта в сфері привласнення, що проявляється в порушенні суспільно прийнятих норм і правил взаємодії з приводу розподілу економічних благ (володіння, розпорядження, користування ними), спрямованої на задоволення потреби у комфорті, захищеності, в можливості виражати власне «Я» та самовизначатись у просторі взаємин з економічним оточенням, наслідком чого є порушення приватності особистості, щодо якої вчиняються такі дії.

Виокремлено основні форми ризикованої економічної поведінки, серед яких виокремлено крадіжництво неповнолітніх: товарний фетишизм, марнотратство, крадіжництво, шахрайство, шантаж, агресивне відбирання речей (розбій), грабіж, азартні ігри.

3. Розкрито психологічну суть крадіжництва підлітків в рамках суб'єктно-середовищного підходу та концепції економічної соціалізації. Так, крадіжництвом підлітків вважаємо будь-які дії, вчинки, спрямовані на приховане привласнення об'єктів володіння, розпорядження, користування, які належать до психологічного простору іншої особи (групи).

Теоретично обґрунтовано, що в основі такої поведінки лежить психологічна схильність підлітка до крадіжництва, що виражається у пристрасному, суб'єктивному ставленні до об'єкта володіння, яка може суперечити об'єктивним обставинам законної власності, бо ґрунтується на неусвідомлюваній оцінці об'єкта привласнення як «свого», означенні його в такому статусі, та яка проявляється в активному «вимаганні» та претензії на володіння ним.

4. Обґрунтовано емпіричні референти схильності до крадіжництва підлітків, якими є :

- уявлення про прийнятні/неприйнятні способи привласнення благ (майна, ідей),
- причини практикування неприйнятних способів привласнення,
- емоційні реакції на неприйнятні способи привласнення (осуд, відраза, злість, страх, повага),
- уявлення про наслідки практикування неприйнятних способів привласнення,
- уявлення про санкції щодо осіб, які практикують неприйнятні способи привласнення.

5. Розроблено концептуальну модель психологічних чинників підліткового крадіжництва, яка відображає зв'язок проявів крадіжництва з об'єктивними (ідеологічними, економічними та соціально-психологічними) та суб'єктивними внутрішньоособистісними (біологічними та внутрішньоособистісними) чинниками. Так, виокремлено такі психологічні чинники підліткового крадіжництва:

- 1) Внутрішньоособистісні:

а) емоційно-вольові: потреба в пошуку відчуттів та гострих переживань; емоційна нестійкість, імпульсивність;

б) мотиваційно-поведінкові: високий рівень готовності до ризику; екстернальний домінуючий тип суб'єктивного контролю.

в) когнітивні : нерозуміння (хибні уявлення, стереотипи) цінності психологічного простору особистості.

г) індивідуально-психологічні особливості особистості.

д) суверенність психологічного простору особистості.

3) Зовнішні, середовищні:

а) ідеологічні, політичні : пропаганда легких способів отримання матеріальних благ у фільмах, рекламі ЗМІ та ін .;

б) економічні : соціально-економічний статус сім'ї, малозабезпеченість, бідність (об'єктивні умови, які спонукають підлітка до крадіжок),

в) соціально-психологічні: психологічні механізми асоціалізації (негативний приклад вживання алкоголю і наркотиків в родині, в референтних групах однолітків), надмірна зайнятість батьків, стилі виховання в сім'ї, неконструктивні соціалізуючі практики в закладах загальної шкільної та позашкільної освіти (прояви неповаги до чужої власності, бар'єри в спілкуванні з підлітками, прояви приниження підлітка, неадекватні вимоги до нього та ін.).

6. Емпірично досліджено вираженість схильності підлітків до крадіжництва. Зокрема, з'ясовано, що близько половини (56% опитаних) підлітків має досвід невеликої крадіжки речей у дитинстві або у підлітковому віці. Схильність до привласнення чужих ідей не виявлена у більшості з них. Серед таких ситуацій підлітки називали: поцуплення ідеї чи назви блогу/каналу, зписування із чужої контрольної роботи без відома власника, одягатися схожим чином на когось тощо.

Більшість підлітків розуміють, що крадіжкою є будь-яка дія спрямована на привласнення чужого майна чи ідей, практикується, оскільки допомагає швидко вирішити проблему з легким отриманням вигоди. Меншість респондентів привласнення ідей взагалі не вважають крадіжкою, а

привласнення майна можна вважати крадіжкою, якщо це відбувається у великій кількості або майно є цінним. Більшість підлітків мають адекватне уявлення 1) про те, що крадіжка це заняття, що викликає негативні почуття у оточуючих, осуд і злість, що це «погана справа» і привласнення майна без дозволу власника, 2) людина, схильна брати чуже, потребує покарання за свої дії, і така поведінка потребує психологічної корекції та виправлення, 3) наслідками коадіжництва є втрата довіри людей та позбавлення волі.

За методикою Кеттела ми можемо зазначити, що основними рисами, які можуть мати вплив на крадіжництво: емоційна нестійкість, імпульсивність; дратівливість, втомлюваність, прагнення покласти відповідальність за помилки на оточуючих, безпечність, самовпевненість, безтурботність, переоцінка своїх можливостей, самовпевненість, низька нормативність поведінки. Однак, інші риси, які ми виявили за даною методикою, в більшості підлітків вказують, що у кожної людини можуть бути компенсаторні якості, що сприяють уникненню прагнення через крадіжництво задовольняти емоційні і фізичні потреби.

В результаті застосування методики дослідження рівня суб'єктивного контролю можна стверджувати, що рівень суб'єктивного контролю є проблемною зоною для підлітків і точкою особистісного зростання, особливо у сферах невдач і навчання. Звернення з цього питання до психолога, психотерапевта дуже рекомендується.

За методикою готовності до ризику за методикою Р.Шуберта ми встановили, що більшість підлітків має середній рівень прагнення до ризику, що є оптимальним показником відкритості людини новому досвіду, можливості зміни і перетворення поведінки, проте такий рівень розвитку дозволяє адекватно оцінювати наслідки своєї поведінки і за потреби стримувати себе. Високий рівень ризику схильності до ризику має 28% підлітків, які мають схильність до пошуку гострих відчуттів від перебування у ризикованих обставинах і потенційно налаштовані до таких небезпечних форм економічної поведінки, як крадіжництво.

За методикою Цукермана групою ризику стосовно розвитку крадіжництва є 16% підлітків: мали поодинокий досвід крадіжництва або навіть вчиняли крадіжку декілька раз. Така психологічна схильність хоча і не є «поганою» рисою по собі, проте потребує розвитку вольового компоненту особистості, щоби підліток міг зважувати і обирати, як йому діяти, враховуючи наслідки своїх дій, а не просто піддавався імпульсу.

Згідно з методикою «Суверенність психологічного простору особистості» С.К. Нартової-Бочавер, достатньо велика частка підлітків має проблеми із відстоюванням своєї суверенності психологічного простору. Найменшою є суверенність цінностей – дорослі і інші діти найменше рахуються із дотриманням суверенності у цій сфері. Найбільше дотримуються суверенності фізичного тіла, проте відношення до неї як до обов'язкової все одно актуальне не для всіх.

У результаті метематико-статистичного аналізу схильність до крадіжництва модуть зумовлювати порушення в суверенності фізичного тіла, території, світу речей, нормативності поведінки, а також низький самоконтроль, загальна екстернальність, екстернальність у сфері досягнень та у сфері невдач.

З метою профілактики крадіжництва серед підлітків були запропоновані спеціальні тренінгові заняття, що спрямовані на просвіту і корекцію ставлення до крадіжництва серед молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонян Ю.М. Мотивация поведения осужденных: монография / Ю.М. Антонян, Е.Н. Колышницына - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 144 с.
2. Арефьев А.Л. Беспризорные дети // Социс. – 2003. –№4. – С.
3. Айхорн А. Трудный подросток. М.: Апрель Пресс; ЭКСМО-Пресс, 2001.
4. Байборди С. А. Воровство и факторы, влияющие на тенденции его развития // СНВ. 2013. №2 (3). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vorovstvo-i-factory-vliayuschie-na-tendentsii-ego-razvitiya> (дата обращения: 07.10.2021).
5. Бек У. От индустриального общества к обществу риска / У. Бек //Альманах THESIS. Риск. Неопределенность. Случайность. – 1994. – №5. – С. 161 – 184.
6. Большой энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа:URL<http://www.vseslova.ru/index.php?dictionary=bes&word=cennost>. – (дата обращения 04.01.2010).
7. Бункина М.К., Семенов В.А.. Экономика и психология. Учебное пособие. — М., 1998. – 299 с.
8. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь - справочник по психодиагностике – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 528 с.
9. Виготський К.С. Проблеми загальної психології. Зібрання творів в 6 томах, Т.2, - М., Педагогіка, 1982 304 с.
10. Вист Н.В. Психолого-педагогические условия профилактики девиантного поведения подростков / Н.В. Вист // Гуманитаріум. – 2017. – № 1 (2). – С. 16–23.
11. Власов М. Воровство [Электронный ресурс] – режим доступа: <https://psichel.ru/vorovstvo/>
12. Гишинский Я.И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я.И

13. Гишинский. - СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004.
14. Давыдова Э.Х. «Истоки детского домашнего воровства». *Детский практический психолог*. №7, 1995.
15. Давыдова Э.Х. Истоки детского домашнего воровства. *Детский практический психолог*. Июль, 1995.
16. Дейнека О.С. Экономическая психология: Учеб. пособие. СПб: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2000.
17. Дмитриева Н.В., Четвериков Д.В. Психология аддиктивного поведения. Новосибирск 2002.
18. Ерзин А.И. Диагностика и коррекция агрессивного поведения: учебное пособие / А.И. Ерзин – Оренбург: Оренбургская государственная медицинская академия, 2012. – 254 с.
19. Забрянский Г.И. Криминология несовершеннолетних (социология преступности): монография / Г.И. Забрянский – М.: Российская Академия адвокатуры и нотариата, 2013. – 352 с.
20. Зайдуллина Г.Г. Девиантное поведение подростков и условия его социально-педагогической профилактики и коррекции: учеб. пособие / Г.Г. Зайдуллина; МОН РФ, Моск. гос. гуманитар. ун-т им. М. А.
21. Злочини проти власності // Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 17. Кримінальне право / В. Я. Тацій (відп. ред.) та ін. — 2017. — С. 299. — ISBN 978-966-937-261-1.
22. Злочини проти власності // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 2 : Д — Й. — 744 с.
23. Калачева И.В. Экономическая психология. Учебно-методический комплекс / И.В. Калачева. - Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2010. - 216 с.
24. Китов А.И. Экономическая психология. М., 1987.
25. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения: Учебное пособие для вузов / Ю.А. Клейберг. - М., 2004

26. Короленко Ц., Загоруйко Е. Бегство от реальности. Проблемы аддитивного поведения // Социальная педагогика. - 2005. - №2. - С. 43-44.
27. Конева О.Б. Неблагополучная семья и девиантное поведение: социально-психологические аспекты / О.Б. Конева // Вестн. ЮжноУральского федерал. ун-та. Сер. Психология. – 2010. – № 17. – С.57-61.
28. Коннов А.И., Куликов В.И., Овчинский А.С. Основы борьбы с организованной преступностью. – М., 1996. – С. 8.
29. Корисливий злочин; Крадіжка // Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції / А. Г. Чубенко, М. В. Лошицький, Д. М. Павлов, С. С. Бичкова, О. С. Юнін. — Київ : Ваіте, 2018. — С. 362; 371.
30. Короткий В.И. Практическая психология для бизнеса. - М.: Айрис-Пресс, 2005. - 224 с.
31. Котова И. Н. Психологические аспекты экономического поведения человека // Известия ТПУ. 2006. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-aspekty-ekonomicheskogo-povedeniya-cheloveka> (дата обращения: 04.10.2021).
32. Котцова А.М. Причины и особенности воровства как формы девиации несовершеннолетних // Вестник БГУ. 2013. №14. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prichiny-i-osobennosti-vorovstva-kak-formy-deviatsii-nesovershennoletnih> (дата обращения: 07.10.2021).
33. Крадіжка // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. — Т. 3 : К — М. — 792 с. — ISBN 966-7492-03-6.
34. Кравцова А. «Мама, купи! Или как ходит с ребенком по магазинам без слез и истерик». Изд. Эксмо, 2007.
35. Кравцова М. «Почему дети воруют?» http://adalin.mospsy.ru/1_03_00/10301106.shtml
36. Кравцова М.М. Если ребенок берет чужие вещи. М.: Эксмо, 2002.

37. Кулагина И. Ю. Колюцкий В. Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учебное пособие для студентов высших заведений. – М.: ТЦ Сфера, 2014. – 464 с.
38. Левитов Н.Д. Способности и интересы. – М., 1962. – с. 201
39. Лобан Н.А. Экономическая психология.. – учеб-метод. Пособие. – 2019 [Электронный ресурс] – режим доступа: http://media.miu.by/files/store/umk/eumk_EconomPs_2018.pdf
40. Мазниченко М. А., Нескоромных Н. И. Подростковое Воровство // Народное образование. 2015. №4 (1447). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/podrostkovoe-vorovstvo> (дата обращения: 07.10.2021).
41. Майгородский Д. Психология предпринимательства. - М.: Арах, 2007.- 768 с.
42. Малахов С.В. Основы экономической психологии. М.1994
43. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения/ В.Д. Менделевич. – М.: МЕД. пресс, 2001. – 432 с.
44. Мировая история – история воровства. Народное информационное агентство «Не вор инфо», 2011.
45. Михалковская Н.В., Месяц В.А. Экономическая психология: Учебное пособие / Под ред. д-ра экон. наук, проф. В. К. Потемкина. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2010. – 112 с.
46. Мощенко А.В., Костина И.В. Основы экономической психологии. - М.: Современный гуманитарный университет, 2000. 103 с.
47. Мухіна В.С. Вікова психологія. К., Академія, 2015. 367 с.
48. Нейман Дж., Моргенштерн Д. Теория игр и экономическое поведение. М.: Наука, 1970.
49. Нейман Дж., Моргенштерн Д. Теорія ігор і економічна поведінка. М.: Наука, 1970. - 708 с.
50. Нартова-Бочавер С. «Детское воровство. Откуда это берется и как наказать?» <http://www.medinfo.ru/sovety/sem/17.phtml>

51. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М.: Оникс, Мир и Образование, 2008. – 736 с.
52. Патоша О. И. Психологические факторы экономического поведения // Вестник науки и образования. 2019. №1-2 (55). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-factory-ekonomicheskogo-povedeniya-1> (дата обращения: 04.10.2021).
53. Позднякова // Феноменология и профилактика девиантного поведения: Материалы IX Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием. – Краснодар; 2015. – С. 115-121.
54. Позднякова М.Е. Особенности делинквентного поведения подростков, находящихся в учреждениях пенитенциарной системы / М.Е.
55. Попов Л.М., Кашин А.П., Старшинова Т.А. Добро и зло в психологии человека / Л.М. Попов, А.П. Кашин, Т.А. Старшинова. - Казань: Изд-во КГУ, 2002.
56. Посыпанова О.С. Социальная психология потребления : Учебное пособие. – Калуга: Изд-во КГПУ, 2004. – 260 с.
57. Посыпанова О.С. Экономическая психология: психологические аспекты поведения потребителей. Монография. – Калуга: Изд-во КГУ им. К.Э. Циолковского, 2012, – 296 с.
58. Попов Л.М., Кашин А.П., Старшинова Т.А. Добро и зло в психологии человека / Л.М. Попов, А.П. Кашин, Т.А. Старшинова. - Казань: Изд-во КГУ, 2002.
59. Потанин Г.М., Косенко В.Г. Психолого-коррекционная работа с подростками. - Белгород, 1995.
60. Практикум по психологии состояний: Учебное пособие /под ред. Проф. А. О. Прохорова. 2004.
61. Проблемы экономической психологии. - Т. 1,2. - М.: ИП РАН, 2004.
62. Пузыревич Н.Л. Рискованное поведения как ведущая ценность современных подростков [Электронный ресурс] – режим доступа:

<http://elib.bspu.by/bitstream/doc/18568/3/%D0%A0%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B5.pdf>

63. Пятунин В.А. Девиантное поведение несовершеннолетних: современные тенденции. – М.: Центр содействия реформе уголовного правосудия, 2010. – С. 198-199.

64. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособ. - Самара: Издательский. ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. - 2-е изд. перераб. и доп. - М.: Дом "БАХРАХ-М", 2002. - 672 с.

65. Райзберг Б.А. Психологическая экономика. - М.: ИНФРА, 2005.

66. Самойлова Н. «Детское воровство. Что делать, если ребенок ворует?» <http://www.detrazvitie.ucoz.ru/publ/7-1-0-35>

67. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. – М.: Харвест, 2001. – С. 418.

68. Социальные отклонения / под ред. В.Н. Кудрявцева. – М.: Юридическая литература, 1989. – С. 112.

69. Сополева И. «Криминальный талант. Как бороться с детским воровством» <http://www.newizv.ru/health/news/2008-10-08/99273/>

70. Спасенников В.В. Экономическая психология. Изд-во: ПЭР СЭ, 2003. - 448с.

71. Снегирева Т.В. Кража // Московский психотерапевтический журнал. №1, 1996.

72. Степанов В.Г. Психология трудных школьников. - М., 1998.

73. Стрижов, Е.Ю. Нравственная надёжность сотрудника как психологическая проблема // Мат-лы IV Всеросс. съезда Росс. психол. об-ва. 18-21 сент. 2007г. – М. – Ростов н/Д., 2007. – Т.3. – С.191-192. – 0,1 п.л.

74. Стрижов, Е.Ю. Моральная саморегуляция личности // Мат-лы IV Всеросс. съезда Росс. психол. об-ва. 18-21 сент. 2007г. – М. – Ростов н/Д., 2007. – Т.3. – С.192-193. – 0,1 п.л.

75. Стрижов, Е.Ю. Нравственно-психологический подход в оценке надёжности личности // Психология человека в современном мире: Мат-лы юбилейной научн. конф. 15-16 окт. 2009г. – М.: Изд-во «Ин-т психологии РАН», 2009. – Т.6. – С.312-319. – 0,6 п.л.

76. Стрижов Е.Ю. Организация исследования нравственно-правовой надёжности персонала // Психология в вузе. – 2010. – №1. – С.50-65.

77. Стрижов, Е.Ю. Психологическая структура нравственной надёжности личности // Теория и практика дополнительного образования. – 2009. – №1. – С.37-41. – 1,2 п.л.

78. Стрижов, Е.Ю. Методология психодиагностики склонности сотрудников к мошенничеству // Вестн. Костром. гос. пед. ун-та имени Н.А. Некрасова. – 2008. – Том 14. – С.64-69. – 0,5 п.л.

79. Стрижов, Е.Ю. Методологическое обоснование понятия «нравственная надёжность личности» и его значение для подготовки специалистов // Модернизация образования в современном мире: Сб. научн. трудов. – М.: Изд-во МОСУ, 2004. – С.43-59. – 1,0 п.л.

80. Стрижов, Е.Ю. Психологическая структура нравственной надёжности личности // Модернизация высшего профессионального образования: Сб. научн. трудов. – М.: Изд-во МОСУ, 2007. – С.202-230. – 1,62 п.л.

81. Стрижов, Е.Ю. Психологическая структура моральных представлений личности // Психология и современное общество: Мат-лы Междунар. научно-практ. конф. 28-29 апр. 2006г. – СПб, 2006. – Ч.3. – С.100-104. – 0,22 п.л.

82. Стрижов, Е.Ю. Математическое моделирование личности мошенника // Психологические подходы к изучению личности в системе «человек-общество»: Междунар. сб. научн. статей. – Свети Николе – Москва – Тамбов – София: Междунар. Славянск. ин-т, филиал Македония, 2008. – С.155-164. – 0,75 п.лю

83. Твид Л. Психология финансов. М.: ИК Аналитика 2002.

84. Троицкая И.В. Психология предпринимательской деятельности и основы экономической психологии. Курс лекций. - СПб.: СПбГАСУ, 2010. - 176 с.
85. Узеиров А.А. Девиантные формы поведения личности: учебнометодическое пособие / А.А. Узеиров; ФГБОУ ВО РостГМУ Минздрава России, колледж. – Ростов Н/Д: Изд-во РостГМУ, 2017. – 30 с.
86. Фельдштейн Ф.И. Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте // Вопросы психологии. – 1988. – №6. –31-41 с.
87. Фурманов И.А. Психологические основы диагностики и коррекции нарушений поведения у детей подросткового и юношеского возраста. - Мн.: НИО, 1997.
88. Холл С. Инстинкты и чувства в юношеском возрасте. СПб, 1913 88с
89. Шабалина В. В. Зависимое поведение школьников - СПб., 2001.
90. Шолохова. – М.: МГГУ им. М. А. Шолохова, 2011. – 159 с.
91. Экономика и право: словарь-справочник. М.: Вуз и школа, 2004.
92. Экономическая психология. / Под ред. И.В. Андреевой. СПб.: Питер. 2000.
93. Hirschleifer J. The Expanded Domain of Economics. - American Economic Review, December. 1985, V.75.
94. Pierce J., Kostova T., Dirks K, Olin J. The State of Psychological Ownership: Integrating and Extending a Century of Research. *Review of General Psychology*. 2002.7(1). 1-47.
95. Robbins L. The Place of Jevons in the History of Economic Thought. *Manchester School of economics and social studies*. Vol. 7, 1936. Pp. 1–17.
96. Schwartz // *RISORSA UOMO*. – 2007. – № 2. – P. 3 – 23.
97. Schwartz Shalom H. A Theory of Cultural Values and Some Implications for Work / Shalom H. Schwartz // *Applied psychology: an international review*. – 1999. – № 48 (1). – P. 23 – 47.
98. Schwartz Shalom H. Basic Human Values: An Overview / Shalom H.